SAMFUNNSØKONOMENE

NR. 3 • 2014 • 128. årgang

SAMFUNNSØKONOMEN

Fæhn:
KLIMAPOLITIKKEN

Nordkvelde og Reve:
KAPITALFORVALTNING

Bøhren mfl.:
LØNNSOMHET I NÆRINGSKLYNGER

Gregersen og Rand-Henriksen.:
BEFOLKNINGSFRAMSKRIVINGER

SAMFUNNSØKONOMEN

- REDAKTØRER
Cathrine Hagem · Statistisk sentralbyrå
Jo Thori Lind · Universitetet i Oslo
Klaus Mohn · Universitetet i Stavanger

Manus, annonsebestilling og generell korrespondanse til Samfunnsøkonomens redaksjon kan sendes til:
tidsskrift@samfunnsokonomene.no

- PROSJEKTLEDER
Marianne Rustand
marianne.rustand@samfunnsokonomene.no

- UTGIVER
Samfunnsøkonomenes Forening
Leder: Frode Lindseth
Generalsekretær: Anne-Sophie Redisch

- ADRESSE
Samfunnsøkonomenes Forening
Kristian Augusts gate 9
0164 Oslo
Telefon: 22 31 79 90
tidsskrift@samfunnsokonomene.no

www.samfunnsokonomene.no

Postgiro: 0813 5167887
Bankgiro: 8380 08 72130

Mediaplan 2014

	MANUS	PUBLISERINGSDATO	ANNONSEFRIST
Nr. 4:	19.mai	18.jun	27.mai
Nr. 5:	04.jul	08.aug	16.jul
Nr. 6:	21.aug	17.sep	29.aug
Nr. 7:	19.sep	16.okt	29.sep
Nr. 8:	22.okt	18.nov	30.okt
Nr. 9:	19.nov	16.des	27.nov

Abonnentene i Norge må beregne 1–3 dager ekstra til postgang

- PRISER

Abonnement	kr.	1450.-
Enkeltnr. inkl. porto	kr.	190.-

- ANNONSEPRISER (ekskl. moms)

1/1 side	kr.	6690.-
3/4 side	kr.	6040.-
1/2 side	kr.	5390.-

Opplag: 2580
Design: www.deville.no
Trykk: 07 Aurskog, 2014

MILJØMERKET 2541 Trykksak 379

Innhold

NR. 3 • 2014 • 128. ÅRG.

- LEDER 3

- AKTUELL KOMMENTAR
Den vriene klimapolitikken 4
Av Taran Fæhn

Norge som kapitalforvaltningsnasjon – Statens pensjonsfond utland under lupen 8
Av Marius Nordkvelde, Torger Reve

- ARTIKKEL
Lønnsomhet i næringsklynger 14
Av Øyvind Bøhren, Fredrik Hoseth og Håvard Remøy

Befolkningsframskrivinger fra Statistisk Sentralbyrå 24
Av Fredrik Alexander Gregersen og Kim Rand-Hendriksen

- INTERVJU
Fortelleren 34
Av Camilla Bakken Øvald

- BOKANMELDELSE
Hvorfor feiler nasjoner? 38
Av Gunnvald Grønvik

FORSIDEFOTO: © LARS BAHL / SCANPIX DENMARK

SAMFUNNSØKONOMEN / ISSN 1890-5250

Hvem skal vurdere verdien av stillhet?

Våren er en fantastisk tid. Badesesongen har begynt, og fjellet kan fremdeles by på flotte skiturer. Noe av naturopplevelsene er gjerne knyttet til det naturlige lydbilde. Enn så lenge.

Med henvisning til EØS-regelverket fjernet myndighetene i fjor det generelle forbudet mot bruk av vannscootere. Alle som har hørt en vannscooter vet at disse bråker betydelig mer enn vanlige fritidsbåter. I år har Regjeringen dessuten igangsatt en forsøksordning med kommunalt selvstyre for etablering av rekreasjonsløyper for snøscootere.

Neste års skiturer kan derfor bli forstyrret av lyden fra snøscootere og lukten av eksos. Etter dagens regelverk har ikke kommunene myndighet til å etablere scooterløyper for rekreasjonsformål. Kommunene som er med på forsøksordningen kan imidlertid etablere løyper i snødekt utmark og islagte vassdrag til bruk for såkalt «fornøyelseskjøring med snøscooter».

Forsøksordningen, som varer fram til og med 2018, er svært omfattende. Over 100 kommuner vil delta. En så omfattende ordning kan føre til betydelig etablering av lokale næringsvirksomheter knyttet til scooterkjøring. Det kan gjøre det vanskelig for stortingspolitikerne å trekke tilbake kommunens myndighet etter at forsøksordningen er over.

Lyd bærer godt i utmark, og det er liten tvil om at scooterkjøring har en negativ ekstern effekt på andre brukere av naturen. Selv om lyden antagelig er den den største plagen, kan mange også plages av synet, både av scooterne og av scootersporet. «Uberørt» natur blir mindre uberørt. Samtidig åpner snøscooterkjøring for å gi folk en naturopplevelser de ellers ikke ville fått. Mange synes også det er morsommere å kjøre scooter enn å gå ski. Snøscootersafari kan bli en ny næring i utkantstrøk. En samfunnsøkonomisk tilnærming til disse interessekonfliktene vil typisk være å gjennomføre en kost-nytte analyse. Ideelt sett bør en kost-nytte analyse ha med seg alle gevinster og kostnader, også de som ikke direkte kan tallfestes gjennom markedspriser. Det er ulike metoder innenfor økonomifaget som kan brukes for å verdsette miljøgoder, og måle verdiene av ulik naturbruk: Verdien av snøscooterkjøring versus verdien av stillhet og synet av uberørt natur.

Det er likevel ikke mulig å få et fasitsvar, så beslutningene om utbygging vil alltid måtte bero på et skjønn hos beslutningstager, der de ulike forhold veies opp mot hverandre. Hittil har staten vært svært restriktiv med å gi løyve til fornøyelseskjøring.

Spørsmålet er så om overføring av myndighet fra stat til kommune påvirker omfanget av scooterkjøring, og om endringen er til det bedre eller verre.

Kommunene som deltar i forsøket er pålagt å kartlegge og verdsette friluftsområder der løypene planlegges, og å vurdere betydningen av disse områdene opp mot øvrige friluftsområder i kommunen. Det er likevel grunn til å tro at kommunene vil være mindre restriktive til å gi løyve enn det staten har vært. Kommunestyret representerer kommunens innbyggere, mens staten representerer alle norske innbyggeres interesser. Statens vurdering av kostnadene ved scooter-kjøring vil derfor typisk være høyere enn det kommunen legger til grunn, nettopp fordi staten også må ta hensyn til hvordan naturforringelsen også påvirker alle dem som ikke er innbyggere i kommunen. Kommunens innsats for å kartlegge miljøkonsekvenser kan derfor også bli mindre enn det som er i statens interesse. Kunnskapen fra prinsipal–agent modeller kunne her ha bidratt til å finne en incitamentstruktur som fremmer kommunenes innsats for å beregne miljøkonsekvenser av scooterkjøring.

I de aktuelle kommunene er det sikkert mange ivrige skiløpere som slett ikke ønsker noen scootertrase. Men de som ikke bor i kommunen, men bare bruker kommunens friluftsområder - hvilken plass får de i kommunens regnskap? Når interessene går langt utenfor kommunens grenser, bør det ikke være kommunene som får det siste ordet.

Cathrine Hagem

TARAN FÆHN
Forskningsleder, Gruppe for miljø- og energiøkonomi, Statistisk sentralbyrå[1]

Den vriene klimapolitikken[2]

Finnes det råd for et lite land med god råd?

Norsk klimapolitikk lider av at mange motstridende mål får navnelappen 'klima'. Det grunnleggende målet er varige globale utslippsreduksjoner. Det tilsier at vi må skifte fokus vekk fra innenlandske utslippsreduksjoner og ta innover oss karbonlekkasjer til andre land. Dette setter kutt i oljeproduksjonen i et gunstig lys, siden det kan redusere utslipp i utlandet. Videre må vi sikre effektive virkemidler både for umiddelbare og senere utslippskutt. Det siste taler for offentlig satsing på utvikling og spredning av klimateknologier, men der fremvoksende økonomiers behov står i fokus, ikke norske bedrifters.

FNs klimapanel har nylig levert sine tre hovedrapporter, og budskapet er tydelig: Det haster med å redusere klimagassutslippene, og det vil kreve store omstillinger i alle utslippssektorer. Ytringene fra norske myndigheter, rødgrønne så vel som blåblå, tyder på at politikerne har høye ambisjoner om å bidra i denne globale dugnaden. Hvorfor ser da så mange her i landet grunn til å klage? Miljødirektoratet roper varsko om at vi har svært langt igjen for å nå de innenlandske 2020-målene satt i klimaforlikene i Stortinget. Industrien ønsker seg rausere støtteordninger for klimavennlig omlegging. Kvotehandelen beskyldes for ikke å levere bedre klima, bare kostnader. Det samme gjelder elbilpolitikken. Månelandingsprosjektet for karbonfangst og -lagring (CCS) på Mongstad er gitt opp. Samtidig skaper tempoet i petroleumsaktiviteten bekymring for Norges klimarykte. Det er også stor skepsis til hva som oppnås med de utenlandske klimainvesteringene våre i regnskog og utslippsbegrensende prosjekter i lavinntektsland. Omkvedet er kort sagt at det gjøres for lite og at det som gjøres, gjøres feil.

MÅLET MED KLIMAPOLITIKKEN ER KLART

Står det så galt til? Jeg velger å tro at det ikke er viljen til norske myndigheter det skorter på. Det brukes mange offentlige kroner i klimaets navn. Når misnøyen med resultatene er stor, skyldes det at vi er ute etter å oppnå for mange ting med klimavirkemidlene. Mange delmål er i konflikt med hverandre. Mål får merkelappen 'klima', men dreier seg ofte om andre ting – det være seg næringsstøtte, distriktspolitikk, samvittighetslemping eller valgkamp. I bunn og grunn bør målet være klart: *Vi skal oppnå utslippsreduksjoner; de kan oppnås hvor som helst i verden, men de må oppnås temmelig raskt*. FNs klimapanel (IPCC, 2013) fremhever at selv om utslipp opphører umiddelbart, vil klimaendringene av utslippene verden allerede har hatt bestå i århundrer. Panelet konkluderer med at vi har 1/3

[1] *Forfatteren er tilknyttet forskningssenteret CREE for miljøvennlig energi.*

[2] *Jeg vil gjerne takke Jan Fuglestvedt, Cathrine Hagem (Redaktør), Torbjørn Hægeland og Snorre Kverndokk for innspill til tidligere versjoner. Jeg alene er ansvarlig for innholdet..*

igjen av hva vi totalt sett kan tilføre atmosfæren av klimautslipp, dersom vi skal klare å holde oss under to graders oppvarming med rimelig grad av sikkerhet (66 % sannsynlighet). Norge har, sammen med så å si hele resten av verden, stilt seg bak dette målet.

Summerer vi opp alt det som brukes, eller som det uttrykkes vilje fra beslutningstakerne for å bruke, på prosjekter og tiltak i klimaets navn, er den norske betalingsviljen stor. Det er oppløftende og gir håp om at selv et lite land som Norge vil kunne bety noe i den globale klimasammenhengen. Det beror selvfølgelig på hvor dyktige vi er til å velge virkemidler som er spisset inn mot målet, dvs. som oppnår så mye som mulig per krone det koster. Det innebærer at klimavirkemidlene bør rettes inn mot globale utslippskutt, mens andre mål forfølges ved bruk av andre, mer egnede virkemidler enn klimavirkemidlene. Regelen om ett målrettet virkemiddel til hvert mål er ikke alltid like enkelt å få til i praksis. Men det er ikke regelen det er noe galt med. Den kunne vært retningsgivende i mye større grad enn den er i dag.

Jeg vil gå nærmere inn på to konsekvenser av en slik regel brukt på norsk klimapolitikk: *For det første kreves ulike virkemidler for de kortsiktige og de langsiktige utslippsmålene*. Klimapanelets siste rapport (IPCC, 2014) viser at utslippene vokser med stadig økende rate og at togradersmålet bare kan nås om verdens utslipp snarlig og raskt faller. I mange av scenarioene må de faktisk bli negative. Kortsiktige løsninger blir med andre ord stadig mer relevante. Samtidig må vi ikke slippe de langsiktige utslippsutfordringene av syne. *For det andre er innenlandske utslippsreduksjoner og globale utslippsreduksjoner to ulike mål som krever ulike virkemidler om de skal nås effektivt*. Det vil gagne verden om vi skifter fokus vekk fra innenlandske utslippskutt som et selvstendig siktemål i klimapolitikken. De bør bare gjennomføres når de er fornuftige i et globalt utslippsperspektiv.

For å oppnå effektive *globale* utslippsreduksjoner må vi være bevisste på karbonlekkasjeeffektene av de direkte tiltakene som gjennomføres. Karbonlekkasjer er utslipp som flyttes til andre kilder enn dem tiltaket er rettet mot, slik at utslippsreduksjonen og klimaeffekten av tiltaket blir mindre. Setter man for eksempel en CO_2-avgift på utslippene fra en kilde, vil utslipperen finne det lønnsomt å redusere CO_2-utslippene sine. Men hvis ikke alle kilder står overfor tilsvarende virkemidler, er faren stor for karbonlekkasjer til andre kilder uten reguleringer. Tiltak i Norge vil typisk flytte utslipp til andre land uten tilsvarende klimapolitikk. For å bidra til målet om et bedre klima må vi fokusere på hva de globale effektene av vår politikk er, ikke hva som oppnås fra enkeltkilder, enkeltsektorer eller i ett land.

Myndigheter i et land vil kunne motvirke en del av karbonlekkasjene ved for eksempel å innføre importrestriksjoner for varer produsert ved bruk av fossil energi eller kompensere innenlandske bedrifter for deres avgiftsinnbetalinger. Mange utforminger av virkemidler for å dempe karbonlekkasjer til utlandet er foreslått og er under utredning; se for eksempel Zhang (2012) for en oversikt. Det vil være viktig å finne frem til dem med størst effekt per krone, selv om de alle har sine svakheter og praktiske hindringer. Ikke minst støter en del handelsrestriksjoner og kompensasjonsordninger på juridiske hindringer i konkurranseregelverkene til Verdens handelsorganisasjon og andre handelsavtaler.

KUTT I NORSK OLJEUTVINNING GIR KLIMAEFFEKTER

Idéen om at karbonlekkasjer må tas i betraktning i europeisk klimapolitikk har fått stor tilslutning. Dette er et hovedargument for at storparten av utslippskvotene til konkurranseutsatt industri deles ut gratis i EU og Norge. I tillegg er det allment akseptert at særnasjonale klimaavgifter for norsk industri på toppen av kvoteprisen ikke er effektivt, da utslippene i sin helhet vil lekke til andre kilder i kvotemarkedet. I lys av disse lekkasjeargumentene kan det synes paradoksalt at et tilsvarende globalt perspektiv fortsatt er lite anerkjent når det er tale om å redusere norsk petroleumsutvinning. Kutt i oljeutvinningen bidrar nemlig ikke bare til kutt i de innenlandske utslippene, men også i de utenlandske. Karbonlekkasjene har altså motsatt fortegn. Om lag 97 prosent av utslippene fra norsk olje skjer i det den forbrennes. Er vi ute etter globale utslippsreduksjoner av klimatiltakene vi gjør, er det derfor naturlig også å vurdere virkemidler som reduserer tilbudet av fossile brensler. I et arbeid sammen med kolleger i SSB er hovedresultatet at styrt avvikling eller utelatt utbygging av marginale norske oljefelt gir klimaeffekter (Fæhn mfl., 2013). Selv om en stor del av kuttene blir motsvart av økt produksjon i andre land gjennom økt oljepris, bidrar redusert utvinning til at mindre olje blir forbrent i verden. Arbeidet vårt viser også at dette vil falle betydelig rimeligere enn å kutte i bruken av fossilt brensel innenlands.

Siden globale kutt er det viktige, bakenforliggende målet, må et lite land selvsagt også vurdere om det kan få mer ut av hver tiltakskrone dersom tiltakene snarere gjøres direkte i utlandet. Det finnes mange svært billige tiltak

i andre land. Det er imidlertid viktig å vurdere de globale bidragene fra slike tiltak, også. I tillegg til at det ofte er vanskeligere å måle og sikre de direkte effektene av tiltakene, er karbonlekkasjene ofte svært store i land der det ikke drives en helhetlig klimapolitikk. Ett tiltak som med stor grad av sikkerhet kan ventes å ha klimaeffekt, er å kjøpe kvoter på EUs kvotemarked og la dem ligge ubrukt. Med rimelige antakelser om karbonlekkasjene fra slike kvotekjøp viser Fæhn mfl. (2013) at det fortsatt vil være kostnadseffektivt å kombinere dette med noe kutt i den norske oljeproduksjonen. Økt satsing på innenlandske utslippskutt vil derimot falle dyrere, til dels mye dyrere. Norges innsats for å begrense klimaendringene bør derfor ha et overveiende innslag av kvotekjøp for eksempel fra det europeiske markedet. Jo større bidragsevnen og viljen er fra norsk side, jo mindre andel av tiltakene vi gjennomfører bør skje i Norge. Marginalkostnadene ved innenlandske utslippskutt vokser nemlig raskt, særlig i forhold til kvoteprisene, men også i forhold til kutt i norsk oljeproduksjon.

DEN LANGSIKTIGE KLIMAPOLITIKKEN MÅ LØFTE BLIKKET UTOVER NORSKE BEHOV

På kort sikt er det altså ufornuftig å satse mye på norske utslippskutt. Men kan ikke innenlandske utslippskutt lønne seg i det lange løp? Ett delmål for å få til langsiktige globale utslippskutt er å jobbe for å få med flere land på å ta forpliktelser. Ett annet er å få til teknologiutvikling som kan redusere kostnadene ved omstillingen til det fremtidige lavutslippssamfunnet. En kan ikke se bort fra at norske utslippskutt har eksemplets makt i arbeidet med det første delmålet. For å tjene som mønstre til etterfølgelse, må utslippskuttene vi gjennomfører engasjere for dem vi ønsker å påvirke. Hos norske myndigheter har for eksempel utslipp fra gasskraftverk og petroleumsutvinning vært i fokus. De store fremvoksende landene med enorm utslippsvekst, som Kina og India, har helt andre utfordringer og muligheter og vil derfor lære lite av vår elektrifisering på sokkelen eller vår ettermontering av karbonfangst på gasskraftanlegg. Skal vi inspirere etternølerne i klimasammenheng, er det viktigere å vise at de *relevante* tiltakene nytter. Vi imponerer neppe ved å demonstrere at verdens rikeste land har råd til kostbare tiltak uten særlig klimaeffekt, hvor mye vi enn markedsfører dem som klimatiltak.

Teknologiutvikling er det andre delmålet jeg nevnte for den langsiktige, norske klimapolitikken. To ledetråder for politikken på klimateknologiområdet som kan brukes i langt større grad enn i dag er: (1) Myndighetene må satse på teknologier som har stort potensial for å være til nytte i det *globale* lavutslippssamfunnet. (2) Satsingsfeltene må ha potensial for produktivitetsforbedringer utover dem forskere og utviklere selv vil kunne nyte godt av, slik forskning og utvikling på umodne teknologier har. Elektrifisering av sokkelvirksomhet er et temmelig særnorsk tiltak med kjent teknologi og kan neppe sies å ha disse to potensialene. CCS kan ha potensial for begge, men ettermonterte løsninger på gasskraftverk, slik Mongstadsatsingen baserer seg på, har verken store produktivitetsgevinster eller utbredt nytte (Golombek mfl., 2011). Den offentlige pengebruken på klimateknologier må løfte blikket vekk fra dagens norske næringsstruktur og utslippskilder. For verdens fossile kraftproduksjon er det integrerte løsninger i kommende kullkraftverk som peker seg ut som det viktigste området for CCS. Verdens tungindustri er et annet, og her kan norsk kompetanse ha mye å bidra med. CCS vil være en nødvendig del av klimaløsningen for å nå togradersmålet, i følge IPCC (2014).

KAN VI FÅ FLERE MED?

Samarbeidet innad i Europa for å få ned klimautslippene er unikt. Det består av mange land med svært ulike interesser og muligheter. Til tross for denne heterogeniteten er politikken ambisiøs, rimelig godt koordinert mellom land og i stand til å skape endring. Det synes å være en god strategi for Norge å arbeide videre med å utvide og utdype det europeiske samarbeidet. Tiltakskostnadene blir lavere, karbonlekkasjene mindre og teknologisatsingen tryggere jo større koalisjoner man klarer å skape. FNs Grønne klimafond for teknologiutvikling og -overføring er et annet viktig multinasjonalt initiativ, der norske offentlige midler og innsats vil kunne kaste mye av seg. Selv om globale prosesser for å få alle med må gå sin gang, er delvise løsninger på tvers av land uendelig mye bedre enn ingenting og svært mye bedre enn ensidig norsk satsing. Kan vi bidra til at flere internasjonale initiativ lykkes – på toppen, på siden og i forkant av fremskritt som skjer i Kyoto-sporet, må vi kunne si oss fornøyde med klimapolitikken. Mens vi venter, er det ikke bortkastet å bidra så godt og smart vi kan til raske globale utslippskutt.

REFERANSER:
Fæhn, T., Hagem, C., Lindholt, L., Mæland, S. og Rosendahl, K.E. (2013): Oljekutt og klimapolitikk, *Samfunnsøkonomen* 8, 17–26.

Golombek, R., Greaker., M., Kittelsen, S. A.C., Røgeberg, O. og Aune. F. R. (2011): Carbon Capture and Storage Technologies in the European Power Market, *The Energy Journal*, 32/3.

IPCC (2013): Climate Change 2013 – The Physical Science Basis, Working Group I Contribution to the Fifth Assessment Report of the IPCC (Intergovernmental Panel on Climate Change). Summary for Policymakers.

IPCC (2014): Climate Change 2014 – Mitigation of Climate Change, Working Group III Contribution to the Fifth Assessment Report of the IPCC (Intergovernmental Panel on Climate Change). Summary for Policymakers.

Zhang, Z. X. (2012): Competitiveness and Leakage Concerns and Border Carbon Adjustments, Working Paper 80/2012, Fondazione Eni Enrico Mattei, Milano.

SAMFUNNSØKONOMENE

For raske oppdateringer og nyheter, følg oss på facebook og twitter!

twitter.com/Samfunnsokonom

facebook.com/samfunnsokonomene

MARIUS NORDKVELDE
Prosjektleder Norsk kapitalforvaltning, Handelshøyskolen BI
TORGER REVE
Professor i strategi og industriell konkurranseevne, Handelshøyskolen BI

Norge som kapitalforvaltningsnasjon – Statens pensjonsfond utland under lupen

Det er lite tvil om at et kompetent og lojalt embetsverk i Finansdepartementet og Norges Bank har fulgt en vellykket kapitalforvaltningsstrategi for Statens pensjonsfond utland (SPU) frem til i dag. Det er imidlertid alltid rom for forbedringer, spesielt i den fasen SPU går inn i nå. Hvor fornuftig er dagens organisering av finansformuen? Hva er det egentlige mulighetsrommet for fondet sett i et større samfunnsøkonomisk og næringspolitisk perspektiv? Det bør settes i gang en større debatt om forvaltningen av Norges største finansformue, SPU, ikke minst siden det dreier seg om fellesskapets midler.

Nåverdien av oljeinntektene og SPU kommer aldri til å bli høyere enn verdien av fremtidig arbeidskraft i Norge og utgjør sånn sett en relativt liten andel av nasjonalformuen. Det er kunnskap vi skal leve av etter olje og gass, som statsminister Erna Solberg pleier å si. Organiseringen av finansformuen bør uansett endres. Det kan legge til rette for en sterkere finansnæring, tryggere forvaltning samt bidra til et mer diversifisert næringsliv. Politikerne sitter på nøkkelen. Finansdepartementet la frem en gjennomgang av forvaltningen i SPU i en melding til Stortinget 4. april. 2014 (Meld. St. 19). Der var det lite nytt å spore.

Det finnes flere alternativer for strukturelle endringer i forvaltningen av Statens pensjonsfond utland hvor den samfunnsøkonomiske avkastningen er større, men hvor mulighetene for høyest mulig forventet avkastning på forvaltet kapital til minst mulig risiko er relativt lik, om ikke bedre. En oppsplitting av fondet har vært diskutert, for eksempel i ulike fond med større industriell eller regional spesialisering. Videre har større bruk av eksterne kapitalforvaltere blitt diskutert, hvor det også stilles krav om å etablere kontorer i Norge. Dette for å legge grunnlaget for en sterkere kapitalforvaltningsnæring i Norge (Nordkvelde mfl. 2013). Organiseringen og styringen av kapitalforvaltningen er viktig for å skape tillit til effektive og troverdige beslutningsprosesser av felleskapets midler. Ikke minst er det grunn til å spørre seg om de overordnede styringsorganene for Statens pensjonsfond utland fungerer som de skal, ved at fondet er plassert som en avdeling i Norges Bank som også har ansvaret for penge- og valutapolitikk. Statens pensjonsfond utland har som eneste formål å sikre størst mulig avkastning av midlene med en forsvarlig langsiktig risikoprofil, innen vedtatte etiske retningslinjer for hva slags virksomhet fondet skal være engasjert i. Dette er en helt annen oppgave enn det som er sentralbankens

hovedoppgave. Med den størrelsen fondet etter hvert har fått, er det desto viktigere å sikre god eierstyring av fondet.

Fondet har i dag flere store utfordringer. En utfordring er selve størrelsen på fondet. Fondet begynner å bli for stort for sitt eget og folkets beste. Størrelsen samt dagens organisering skaper en uheldig maktkonsentrasjon i Norges Bank. Størrelsen skaper også utfordringer med tanke på å skille fondets mandat fra norsk økonomi for øvrig. En annen utfordring er å måle prestasjonen på forvaltningen. Hvor god er selve avkastningen? Hvor kostbar er egentlig forvaltningen av fondet? Hvilken kortsiktig og langsiktig risiko er det selve kapitalplasseringene representerer?

Stordriftsfordeler gjennom størrelsen på fondet er en viktig verdidriver. Noen av stordriftsfordelene for fondet relater seg til reduksjon av forvaltningskostnader, noe fondet har oppnådd de siste årene. Fondet har lave forvaltningshonorarer sammenlignet med andre fond gitt blant annet reduksjonen i bruk av eksterne forvaltere. En viss størrelse gjør det også mulig med kritisk kompetanse innen større deler av kapitalforvaltningen. I tillegg kan økt størrelse redusere kostnader knyttet til transaksjoner.

Stordriftsulemper relater seg blant annet til begrenset mulighet og evne til spesialisering i ulike aktiva klasser, mindre fleksibilitet samt reduserte muligheter for aktiv eierstyring. Stordriftsfordelene har trolig avtagende effekt etter en viss størrelse gitt blandingen av aktiv og passiv forvaltning fondet har i dag. Alle pengene må jo investeres et sted. Gitt størrelsen er noen investeringsstrategier i dag også helt utelukket. En annen utfordring med størrelsen er at det blir mer og mer uunngåelig at fondet blir tolket som et politisk redskap. Stortinget eier en økende del av verdens næringsliv gjennom SPU og deres relativt få ansatte. De økonomiske konsekvensene og ringvirkningene et så stort fond skaper utenfor Norge vil bare bli større og større. Dette er definitivt en risiko. Det er en økonomisk risiko, men også en politisk risiko.

Maktkonsentrasjon er en uheldig effekt ved at fondet blir for stort. Størrelsen på fondet gjør at man må ta prinsipal-agent problemet på større alvor. Stipendiat ved Universitet i Oslo, Gøril Bjerkan, skrev om noen av utfordringene i en kronikk i DN 3. april. 2014. Eier av fondet, Stortinget (eller folket), har videreført forvaltningsmandatet til Finansdepartementet gjennom en egen lov. Finansdepartementet har så gitt Norges Bank Investment Management (NBIM) et mandat til å forvalte SPU og utnevner også styret til Norges Bank. Gitt at NBIM er organisatorisk en del av Norges Bank, vil hovedstyret til Norges Bank ha hovedansvaret for NBIM sin organisering samt for kontroll av forvaltningen. Tendensen siden oppstarten av fondet har helt klart vært at Norges Bank får større og større frihet i forvaltningen. Selv om Stortinget har et kontrollorgan gjennom Representantskapet som skal føre tilsyn med kontroll og styring av hovedstyret, blir forvaltningen av SPU gjennom NBIM, som er en underenhet i Norges Bank, ikke gjenstand for den primære tilsynsaktiviteten. I tillegg er det også en administrativ kobling mellom styreleder av hovedstyret samt forvaltningen av SPU, gitt at styreleder også er øverste administrerende leder i banken. Prinsipal-agent-problemet kommer til synet ved at deler av hovedstyret kan bli både agent og prinsipal, og dette forsterkes ved at Norges Bank får større og større frihet for et stadig større fond. Norges Bank har nylig signalisert at de vil ta større risiko samt investere mer i det unoterte markedet. Det er kanskje gode grunner for det, men da burde også kontrollen styrkes. At Finansdepartementets nåværende øverste embetsmann også er tidligere sentralbanksjef, gjør det ikke lettere. Samtidig er mange av landets fremste professorer i samfunnsøkonomi og finansiell økonomi koblet til Norges Bank eller Finansdepartementet på ulike måter, noe som gjør det nærmest umulig å vinne frem med kritikk. Det taler for et sterkere og mer kompetent kontrollorgan som har en sterkere kobling direkte til Stortinget, uavhengig av Norges bank og Finansdepartementet.

De viktigste egenskapene for fondet over tid gitt at fondet har en viss kritisk størrelse, er fondets evne til å diversifisere fornuftig, den unike tidshorisonten til fondet, samt lave kostnader i forhold til avkastning over lang tid. Det er ingen studier som kan konkludere med at en mindre oppsplitting (kan fortsatt ha en kritisk størrelse) av fondet, eller at mer av forvaltningen skjer utomhus fra Norge vil være et dårligere alternativ for i sum å utnytte disse egenskapene mest optimalt for fondet. Hvis Norge i tillegg kan få både en samfunnsøkonomisk og næringsmessig gevinst av fondet, med samme krav til avkastning og risiko, må dette i det minste vurderes grundig. Vi sier ikke at oppdragene skal gis til norske forvaltere. Det skal være fri konkurranse, med noe spesielle føringer som for eksempel et Norden mandat. Fortsatt innenfor rammene for geografisk og markedsmessig vekting. Det er også muligheter for eventuelt flere fond som er spesialisert innenfor visse aktiva klasser. Hvis mer forvaltes fra eksterne, med krav om tilstedeværelse i Oslo, er mandatet man gir ansvarlig forvalter fortsatt høyest mulig avkastning til minst mulig risiko, gitt visse føringer. Dette

er akkurat slik det forvaltes i dag. Fondet skal gi høyest mulig avkastning til minst mulig risiko, gitt visse føringer som hva man kan investere i, samt hvor man kan investere. I tillegg er det en form for diversifisering at flere aktører og mennesker er involvert i investeringsprosessene, og ikke en liten gruppe mennesker i en organisasjon uten skikkelig tilsyn. Dette er isolert sett tryggere, men det er også en måte å utvikle kunnskap i Norge og skape konkurranse i forvaltningen. På denne måten vil vi bygge opp en bredere og mer diversifisert kunnskapsbase innen kapitalforvaltning, og vi har samtidig lagt grunnlaget for en ny fremtidig vekstnæring. En annen implikasjon er at utdanning og forskning innen finans, strategi og kapitalforvaltning i Norge bør styrkes, noe for øvrig NMBIM har tatt de første skrittene til gjennom doktorgradsstipender.

Økt bruk av eksterne vil mest sannsynlig øke forvaltningskostnadene på kort sikt, men kostnadene må jo også sees i sammenheng med meravkastningen til fondet over lang tid. Et område som hadde vært naturlig forvaltet fra Oslo, vil for eksempel være investeringer i unoterte aksjer eller private equity i Norden og Europa. Man kunne for eksempel investert mer gjennom en Argentum modell, men her fins det mange alternative løsninger.

NBIM ansetter stadig flere. De fleste nye ansatte blir plassert i utlandet. Noe av argumentasjonen er å være nær markedene man investerer i gitt graden av aktiv tilnærming i forvaltningen for å følge investeringene tett, i tillegg er det viktig å tiltrekke seg de riktige menneskene og tilby gode karrieremuligheter. London og New York er særlig attraktivt. Forvaltning fra utlandet er uansett ikke en forutsetning for å lykkes. Se på Skagenfondene, de investerer globalt fra Stavanger. De trekker frem at det er en fordel å investere i aksjer på børs og renter langt fra de største finansielle sentrene i verden, med basis i et land med stor tillitskapital og få finansielle eksesser. Ved eventuelle børsnoteringer vil selskaper garantert tatt «roadshow» til Oslo dersom kapitalforvalterne sitter der, det er derfor ikke noe argument for å ha flere ansatte i utlandet. Uavhengig av børsnoteringer ville selskapene man har investert i kommet til Oslo for å møte en viktig eier. At flere internasjonale selskaper måtte tatt turen til Oslo, ville styrket posisjonen til finansnæringen i Norge og hatt mange andre positive ringvirkninger. Hvis Finansdepartementet ønsker en mer passiv tilnærming i forvaltingen, er det enda større grunner til å holde seg i Oslo. Ved en aktiv tilnærming er det kanskje flere gode grunner til å være nærme markedet for å følge selskapsspesifikke og systematiske risikofaktorer, men disse aktive mulighetene er det mange av i Norden og Europa hvor hovedsete for investeringene i større grad kunne vært Oslo.

TRENGER VI ET PETORO I NORSK KAPITALFORVALTNING?

På begynnelsen av 1980 tallet pågikk det en politisk diskusjon rundt den raske fremveksten av Statoil som en stadig viktigere og mer dominerende aktør i norsk økonomi. Diskusjonen førte til det mange har omtalt som vingeklippingen av Statoil på midten av 1980 tallet gjennom opprettelsen av SDØE (Statens direkte økonomiske engasjement). Statoil hadde til da hatt ansvaret for forvaltningen av statens eierandeler, men omtrent halvparten av selskapets lisenser ble overført til SDØE. Gjennom at Statoil ble delprivatisert oppstod behovet for en ny ordning for forvaltning, og Petoro ble opprettet i 2001 for å maksimere verdien av SDØE-porteføljen. Organisering av forvaltningen av olje- og gassforekomstene har vært en suksess. Ordningen har ført til mindre grad av maktkonsentrasjon og ført til en sunnere konkurranse og samarbeid mellom statlige og private aktører og i sum gitt bedre ressursutnyttelse av olje- og gassforekomstene. Kunne noe lignende blitt gjort for Statens pensjonsfond utland? Hva er egentlig nedsiden med å skille ut hele SPU eller deler av SPU fra Norges Bank? Det er ikke akkurat kapitalforvaltning som er eller bør være hovedoppgaven til sentralbanken. Trolig er fokus på prisstabilitet og finansiell stabilitet mer enn stor nok oppgave for Norges Bank, hvis de ikke i takt med et stadig større fond med flere ansatte skal få større og større oppmerksomhet rettet mot kapitalforvaltningen. Mer av fokus kunne til eksempelvis blitt rettet mot mulige fondsinvesteringer i Norge som ikke fører til overoppheting av økonomien. SPU kan fungere litt som Petoro i en mer dynamisk forvaltning av statens eierandeler for å få maksimal meravkastning, men også maksimal kontroll over forvaltningen. I motsetning til Petoro kan «et nytt SPU» også være operatør, dvs. bevare deler av forvaltningen for å sikre kritisk kompetanse til å vurdere eksterne kjøp.

OSLO CITY OG KAPITALFORVALTNING

I løpet av det siste tiåret har den norske finans- og kapitalnæringen hatt en imponerende vekst. Tross den finansielle krisen i 2008 og 2009 har næringen oppnådd betydelig verdiskapning. Ansatte, aksjonærer og myndigheter har nytt godt av dette gjennom høyere lønninger, avkastning og skatteinntekter (Nordkvelde mfl., 2013). Vi har altså

å gjøre med en kunnskapsnæring med stor verdiskaping, høy produktivitet og høy vekst.

Oslo har både ressurser og muligheten til å bli en finansby i europeisk verdensklasse og tiltrekke seg de beste talentene innen finans. Oslo har til dels lyktes med å bli et viktig internasjonalt kompetansesenter innen deler av finansnæringen, med nøkkelkompetanse relatert til energisektoren (olje og gass), shipping og sjømat. At Oslo Børs er verdens nest største finansielle markedsplass innenfor shipping og verdens største når det gjelder sjømat – viser hvor sterkt Oslo står i disse næringene. Videre står energisektoren for omtrent halvparten av verdiene på Oslo Børs. Potensialet for verdiskaping er uansett mye større enn det er i dag. Norge kommer aldri til å kunne konkurrere med London eller New York som finanssentrum i verden, men Norge kan i første omgang opprette en sterkere posisjon i Norden. Kapitalforvaltning er et segment med et stort fremtidig potensiale, hvor Norge kunne fått en sterkere posisjon med større fokus på Nord-Europa og Baltikum (Nordkvelde mfl., 2013). Her vil den viktigste konkurrenten være Stockholm, som er det sterkeste finanssentrumet i regionen i dag. Norge har også en helt spesiell egeninteresse av en kunnskapsbasert og konkurransedyktig kapitalforvaltningsnæring gitt de store oljeinntektene våre.

FORRETNINGSSENTRUM

Stockholm er Skandinavias forretningssentrum, og her finner man flere finansielle beslutningstakere og hovedkontorer enn i noen annen by i Skandinavia. Nesten halvparten av alle selskapene på Forbes 2000-liste med drift i Skandinavia ligger i Stockholm.Stockholm anses som det økonomiske sentrum i Norden. Ikke bare har byen et modent og avansert finansmarked med det siste innen transaksjonsteknologi og nettbaserte verktøy, men NASDAQ OMX, en sterk og effektiv børs med en verdensledende bransje for privat eierkapital, er også hjemmehørende i Stockholm. I tillegg er Sverige vel ansett for politisk stabilitet, sunn økonomisk styring og et sterkt, åpent og uavhengig retts- og regelverk. Den svenske økonomien er åpen, konkurransedyktig og solid (Nordkvelde mfl., 2013). Oslo har alle forutsetninger for å ta opp kampen med Stockholm og på sikt gå forbi Stockholm.

KAPITALFORVALTNING – VEIEN MOT MÅLET

Den viktigste faktoren for å få til økt vekst for kapitalforvaltning i Norge er fondsvolumene som forvaltes fra Oslo. Det er tre sentrale veier mot dette målet. For det første er nordmenn fortsatt motvillige til å plassere sine midler i investeringsfond. Nordmenn anser eiendom i form av bolig som det alternativet som gir best avkastning i forhold til risiko. Som følge av dette investerer de kun en liten andel av sine oppsparte midler i investeringsfond. Overgangen til innskuddsbaserte pensjoner vil føre til en kraftig økning i forvaltningskapitalen som står til næringens disposisjon i Norge. Det andre viktige punktet er at Norge forvalter et av verdens største statlige formuesfond, slik vi har diskutert tidligere i artikkelen. Fra et næringsperspektiv bør en skape en struktur der porteføljeforvaltere øker muligheten til å få tildelt et mandat dersom de etablerer et lokalkontor i Oslo, samt øke bruken av eksterne forvaltere (Nordkvelde mfl., 2013).

ØKT KONKURRANSE

Det er rimelig å anta at forvaltere vil dra fordel av sin lokalisering når de først er etablert, og at de vil bli integrert i det lokale forretningslivet, slik noen av de utenlandske bankene i Norge allerede er. Dette vil ikke bare gjøre det mulig for dem å selge sine tjenester på det norske markedet, men også å tilby sine klienter i hele verden produkter fra den norske børsen og lignende. Dette vil igjen stimulere konkurransen med de norske aktørene som også opererer internasjonalt (Nordkvelde mfl., 2013).

OPPDELING AV FOND

Det siste punktet, en oppsplitting av Statens pensjonsfond utland i mindre fond, kan fremme sunn konkurranse mellom Norges nye statlige vekstfond som investerer i utenlandske markeder og måle prestasjonen bedre. Nye fond kan i større grad bruke sin kjernekompetanse innen norske næringer, og øvrig nisjekompetanse i internasjonale investeringer. Mange land har allerede mer enn et statlig formuesfond eller større pensjonsinvestorer. Eksempler på dette er Kina, Singapore og Gulf-landene (Nordkvelde mfl., 2013). Selv om det er fusjonsutredninger mellom mange av pensjonsfondene i Sverige, er ikke det et argument mot en mindre oppsplitting. Som i alt næringsliv, er det stordriftsulemper og stordriftsfordeler. En oppsplitting vil for det første ikke være ensbetydende med å gjøre det som i Sverige med like mange fond med lik struktur. Man kan heller lære av Sveriges utfordringer med kontroll og heller lage en struktur som legger til rette for at ett eller flere fond har en fornuftig incentivstruktur som reduserer maktkonsentrasjon og dyrker stordriftsfordelene, men hvor også stordriftsulempene minimeres som nevnt i denne artikkelen. Mulighetene for oppdeling, eventuelt

spesialistmandater under samme forvaltningsenhet burde i det minste ha en skikkelig utredning i Norge.

STØRRE MARKEDSANDELER I UTLANDET

En alternativ strategi, men også et resultat av en sterkere næringsklynge og kunnskapsallmenning i Norge, er at norske kapitalforvaltningsselskaper vil kunne øke sine markedsandeler i utlandet, og slik trekker til seg mer utenlandsk kapital. Pareto Securities er et eksempel på en uavhengig totalleverandør av investeringstjenester som har en ledende posisjon i de nordiske kapitalmarkedene. Selskapet er sterkt representert internasjonalt i en rekke sektorer, som oljetjenester, leting og produksjon (E&P) og shipping. Pareto Securities' hovedkontor ligger i Norge. Selskapet har ca. 300 ansatte i Norge, Sverige, Danmark, Storbritannia, Finland, USA, Singapore og Brasil. Pareto Securities tilbyr obligasjoner med høy avkastning, både i primær- og sekundærmarkeder. Pareto forvaltning (asset management) derimot, er lokale i sin tilnærming med kontorer bare i Norge. Dette er illustrerende for norsk finansnæring, investment banking og finansnæringen som i stor grad er relatert til offshore olje og gass og maritim virksomhet er internasjonal. Klassisk kapitalforvaltning derimot, når en ser bort fra Statens pensjonsfond utland, er lokal. Skagenfondene og DNB Asset Management er to av få norske forvaltningsselskaper som har en klar og tydelig internasjonal satsing med flere kontorer i utlandet. Ved at norske aktører får høyere markedsandeler og flere salgskontorer ute i verden som også selger norske fondsprodukter, kan norsk kapitalforvaltning i større grad bli en eksportnæring (Nordkvelde mfl., 2013).

Verden blir mer global gjennom reduserte transportkostnader, bedre informasjonsteknologi og mer handel. Verden blir også mer lokal, ved at mennesker bor tettere og at bedrifter samlokaliseres. Forklaringen på dette paradokset er blant annet at avkastningen på smarte og unike løsninger blir større gitt de globale trendene som lavere transportkostnader bedre informasjonsteknologi og lavere tollbarrierer. Avkastningen på en «smart løsning» blir potensielt større enn tidligere. En mer globalisert verden gjør det stadig viktigere å samarbeide med andre smarte mennesker, og for bedrifter å lokalisere seg i nærheten av relaterte og komplementære bedrifter. Det å utnytte spesialiserte og komparative fortrinn blir bare viktigere i en verden hvor næringslivet i større og større grad blir mer spesialisert, konsentrert og globalt. Det er nødvendig å utvikle mer bredde og diversitet i norsk næringsliv, og dette krever en ny form for næringspolitikk. Et fortrinn Norge har, er en unik tilgang på kapital. Dette fortrinnet burde utnyttes for å bygge et sterkere norsk kunnskapsmiljø og for å utvikle en sterkere finansnæring med basis i Norge. Stortinget sitter på nøkkelen.

REFERANSER

Nordkvelde, M., A. Diachenko, R. Alexandru og T. Reve (2013) Kapitalforvaltning i Norge – en ny vekstnæring? BI forskningsrapporte nr. 5. 2013, Handelshøyskolen BI

SAMFUNNSØKONOMENE

Visste du at samtlige utgaver av vårt tidsskrift er tilgjengelig på nett? Se vår hjemmeside og les om aktuelle saker helt tilbake til 1958!

God lesning!

http://samfunnsokonomene.no

ARTIKKEL

ØYVIND BØHREN
Professor ved Institutt for finans, Handelshøyskolen BI
FREDRIK HOSETH
Revisormedarbeider, BDO
HÅVARD REMØY
Associate, EYs avdeling i Ålesund

Lønnsomhet i næringsklynger[1]

Vi undersøker sammenhengen mellom klyngetilhørighet, eierstruktur og lønnsomhet for ca 3 700 bedrifter i norsk offshoreleverende næring fra 2002 til 2011. Vi finner ingen sammenheng mellom lønnsomhet og klyngetilhørighet, uansett hvor i landet klyngen ligger. Familiekontrollerte bedrifter er mest lønnsomme, men det er ingen synergi mellom klyngetilhørighet og familiekontroll. Disse resultatene tyder på at eventuell unormalt høy verdiskaping i klynger ikke tilfaller eierne i form av unormalt høy lønnsomhet. Forklaringen kan være at nettopp den åpenheten mellom bedriftene som skaper god samfunnsøkonomi i klyngen samtidig konkurrerer bort den bedriftsøkonomiske meravkastningen. Denne konkurransemekanismen virker like sterkt uansett hvilken eierstruktur bedriften har.

1. INNLEDNING[1]

En næringsklynge består av geografisk konsentrerte bedrifter som kjennetegnes av innbyrdes samarbeid og konkurranse. Alfred Marshall gjorde den første analysen av klynger som økonomisk fenomen (Marshall, 1890), og Michael Porter tok opp tråden hundre år senere (Porter 1990; 1998; 2000). Velkjente eksempler på utenlandske næringsklynger er halvlederklyngen i Silicon Valley, bioteknologiklyngen i Cambridge og programvareklyngen i Bangalore. Eksempler fra Norge er møbelklyngen på Sunnmøre, engineeringklyngen på Kongsberg og instrumenteringsklyngen i Sør-Trøndelag. Klynger er også et begrep i norsk næringspolitikk (Stortingsmelding nr. 20 (2004–2005); nr. 25 (2004–2005)). Der brukes klyngeeffekter som begrunnelse for offentlig støtte til næringsutvikling gjennom Innovasjon Norge, SIVA og Norges forskningsråd (Menon, 2012).

Den grunnleggende økonomiske idéen bak klynger er at samarbeid og konkurranse mellom bedriftene gjør innovasjonen raskere og veksten høyere. Dette skjer fordi den geografiske samlokaliseringen gjør det lettere for klyngebedriftene som gruppe å oppnå positive eksternaliteter gjennom å dele felles innsatsfaktorer, utnytte samme kunnskapsgrunnlag og lære av hverandres erfaringer (Reve og Sasson, 2013). Den enkelte bedrift får dermed bedre tilgang til kompetent arbeidskraft, tettere kunnskapsnettverk og mer homogene rammebetingelser.

Hvorvidt disse positive eksternalitetene også gir økt lønnsomhet for den enkelte bedrift er imidlertid ikke opplagt. Dette skyldes sterkere konkurranse i markedet for innsatsfaktorer (høyere enhetskostnad) og ferdigprodukter (lavere enhetspris). Denne effekten kan komme til å presse

[1] *Vi takker Menon (www.menon.no) for data til å definere næringsklyngene og Senter for eierforskning (www.bi.edu/ccgr) for regnskaps- og eierstyringsdata. Vi har fått innsiktsfulle kommentarer på tidligere utkast fra en anonym fagfelle, Per Ivar Gjærum, Erik Jakobsen, Christian Mellbye, Klaus Mohn (redaktør), Torger Reve og Amir Sasson. Alle gjenstående feil og uklarheter er vårt ansvar.*

fortjenestemarginen hardere innenfor klyngen enn utenfor. Innovasjoner skapt innenfor klyngen kan dessuten helt eller delvis bli kopiert av bedriftene utenfor. Dermed kan den positive lønnsomhetseffekten fra innovasjonstakt og vekst bli utvisket av marginpress.

Den generelle hypotesen er derfor at klyngetilhørighet påvirker bedriftens atferd og lønnsomhet. Atferdseffekten forventes å være samfunnsøkonomisk gunstig på grunn av de positive eksternalitetene som samarbeidet skaper. Forventet effekt på bedriftsøkonomisk lønnsomhet er derimot mindre opplagt på grunn av konkurranse. Dessuten tilsier et likevektsargument at det kan ikke være høyere lønnsomhet innenfor klyngen enn utenfor så sant inngangs- og utgangsbarrierene er sammenlignbare begge steder. Det engelske begrepet co-opetition reflekterer dette spenningsforholdet mellom samarbeidseffekten og konkurranseeffekten (Brandenburger og Nalebuff, 1996).

Det er gjort mange empiriske studier av klyngers atferdseffekt, slik som kunnskapstilfang, alliansebygging og innovasjon (se sammendrag hos McCann og Folta, 2011). Resultatene er gjennomgående konsistente med hypotesen om positive eksternaliteter. Derimot har vi bare funnet én omfattende analyse av effekten på bedriftsøkonomisk lønnsomhet (Kukalis, 2010). I 194 amerikanske farmasi- og halvlederbedrifter over 21 år kunne det ikke påvises noen signifikant sammenheng mellom klyngetilhørighet og lønnsomhet. Dette resultatet støtter hypotesen om at selv om klynger kan fremme atferdsendringer som sterkere nyskaping og vekst, blir meravkastningen for eierne konkurrert bort av den samme mekanismen som skaper atferdsendringene.

Vår studie går to skritt videre med lønnsomhetseffekten. For det første undersøker vi om resultatet fra amerikanske farmasi- og halvlederklynger kan generaliseres til en norsk klynge i offshoreleverende næring. Det er ikke opplagt at dette resultatet er overførbart, siden både næringstype og rammebetingelser er ulike i de to tilfellene. På den annen side ville et sammenfallende resultat på tvers av næringer og land tyde på at lønnsomhetseffekten av klyngetilhørighet påvirkes sterkere av konkurranse enn av næringstype og rammebetingelser.

Vårt andre bidrag er å analysere effekten av eierskap på lønnsomheten i klynger. Slike sammenhenger er ikke undersøkt tidligere. Annen empiri inspirert av prinsipal-agent teori (Jensen og Meckling, 1976) viser generelt at bedriftens lønnsomhet avhenger av eierstrukturen (Becht, Bolton og Roëll, 2003). Spesielt har bedrifter kontrollert av en familie (familiebedrifter) annen atferd og annen lønnsomhet enn bedrifter uten en slik eierstruktur (Anderson og Reeb, 2003; Berzins og Bøhren, 2013). Vi undersøker derfor om lønnsomheten avhenger av familiekontroll, og om denne sammenhengen er annerledes innenfor klyngen enn utenfor. Familiebedrifter kjennetegnes oftere enn andre bedrifter av tillit og langsiktige relasjoner både eierne imellom og mellom eierne og de øvrige interessentene (Lyman, 1991; Kachaner, Stalk og Bloch, 2012). Siden tillitsfulle og varige relasjoner kan ha spesielt stor verdi i en klynge, er det derfor mulig at familiebedrifter gjør det spesielt bra i klynger. I så fall er det lønnsomhetssynergi mellom klyngetilhørighet og eierstruktur.

Vårt utvalg dekker den offshoreleverende næringen, som produserer utstyr og tjenester for petroleumsvirksomheten i Nordsjøen og globalt. Dette er en næring som både er blant landets største hjemmemarkedsnæringer og som møter global konkurranse (Reve og Sasson, 2013). I denne næringen sammenligner vi kapitalavkastning i og utenfor klyngen. Vi splitter dessuten klyngen i fire geografiske underklynger kalt hhv. Bergen, Møre og Romsdal, Stavanger og Sørlandet. Vårt utvalg består av ca 11 000 observasjoner i klynger og ca 12 000 utenfor. Av disse 23 000 observasjonene er ca 15 000 familiekontrollerte. Dataene dekker perioden 2002–2011.

Analysen gir tre robuste resultater. For det første er det ingen empirisk sammenheng mellom klyngetilhørighet og lønnsomhet. For det andre har familiebedrifter høyere lønnsomhet enn andre bedrifter både i og utenfor klyngen. For det tredje er det ingen lønnsomhetssynergi mellom klyngetilhørighet og familiekontroll.

Disse resultatene tilsier at klyngetilhørighet er et irrelevant kriterium for investorer som ønsker å investere der risikojustert avkastning er høyest. Dette impliserer imidlertid ikke at klynger er ute av stand til å skape samfunnsøkonomisk verdi utover den bedriftsøkonomiske. Eksempelvis dokumenterer Reve og Sasson (2013) at petroleumsnæringen har omtrent dobbelt så høy innovasjonsintensitet som andre næringer i gjennomsnitt. Poenget er imidlertid at selv om det skjer spesielt stor verdiskaping i næringens klynge, ender ikke denne merverdien opp hos eierne. Den samme åpenheten som skaper høy innovasjon kan ha presset ned marginene og fjernet den bedriftsøkonomiske fordelen ved å tilhøre klyngen. Da har merverdien gått til de andre interessentene, slik som til de ansatte gjennom høyere lønn, det offentlige gjennom høyere skatt, leverandørene gjennom

dyrere innsatsfaktorer, og til kundene gjennom lavere produktpris.

Seksjon 2 i det følgende gjennomgår hypoteser og metode, mens Seksjon 3 presenterer datagrunnlag og deskriptiv statistikk. Vi diskuterer resultatene av statistiske tester i Seksjon 4, mens Seksjon 5 oppsummerer og konkluderer.

2. HYPOTESER OG METODE

Klyngetilhørighet er den sentrale forklaringsfaktoren for lønnsomhet i denne artikkelen. Vårt argument i Seksjon 1 om sterkere marginpress innenfor klyngen enn utenfor utfordrer ideen om at positive innovasjons- og vekststeffekter i klyngen også gir høyere lønnsomhet. Dessuten tilsier et likevektsargument at så lenge bedrifter kan startes, flyttes og nedlegges, og så lenge næringen har mange bedrifter både i og utenfor klyngen, må avkastningen være den samme uansett hvor kapitalen investeres. Begge argumenter støttes av hovedresultatet fra det eneste omfattende empiriske arbeidet på området (Kukalis, 2010). Vår hypotese er derfor at det er ingen sammenheng mellom kapitalavkastning og klyngetilhørighet.

Vi hevdet også i Seksjon 1 at utfra eksisterende empiri forventer vi at familiebedrifter er mer lønnsomme enn andre bedrifter uansett om de er i eller utenfor klyngen. Fordi familieeiere lettere kan knytte varige kontakter til andre eiermiljøer, kan det dessuten oppstå lønnsomhetssynergi mellom familiekontroll og klyngetilhørighet. Vi forventer derfor at kapitalavkastning og familiekontroll er positivt korrelert, og at lønnsomhetsfordelen ved familiekontroll er størst i klynger.

Både teori og empiri tilsier at lønnsomhet avhenger av mer enn klyngetilhørighet og eierstruktur. Våre modeller inkluderer derfor tre andre variable, som er henholdsvis bedriftens størrelse, alder og risiko. Vi kontrollerer for størrelse fordi vi vil fange opp eventuelle skalaeffekter i kapitalavkastningen, som nylig er påvist i et stort utvalg norske bedrifter (Berzins og Bøhren, 2013). Størrelse måles ved salgsinntekt. Utfra tidligere empiri forventer vi positiv sammenheng mellom kapitalavkastning og størrelse.

Alder er relevant for kapitalavkastning av minst to grunner. Unge bedrifter ledes oftest av gründeren, som viser seg å ha sterk, positiv lønnsomhetseffekt (Maury, 2006; Villalonga og Amit, 2006). Eldre bedrifter har mindre av denne opprinnelige kilden til verdiskaping som gründeren sto for. På den annen side har eldre bedrifter hatt lenger tid på å organisere seg og dermed større mulighet til å produsere effektivt. Disse to motstridende effektene gjør at vi ikke spesifiserer forventet sammenheng mellom kapitalavkastning og alder.

Forholdet mellom kapitalavkastning og risiko er et velutviklet tema i finansiell økonomi og også et sentralt tema i lærebøkene (Bodie, Merton og Cleeton, 2009). Stikkord er total, systematisk (ikke-diversifiserbar) og usystematisk (diversifiserbar) risiko. Totalrisiko er summen av systematisk og usystematisk risiko. Jo mer diversifisert eierens formue er, desto mindre relevant er usystematisk risiko. Ytterligheten oppstår i kapitalverdimodellen, hvor alle eiere er maksimalt diversifisert, dvs. har sin andel av markedsporteføljen (hele økonomien). Det relevante risikomålet reflekterer da kun systematisk risiko, som måler samvariasjon mellom bedriftens og markedsporteføljens avkastning.

Vi velger den motsatte ytterligheten av situasjonen i kapitalverdimodellen og bruker totalrisiko som risikomål. Dette gjøres fordi vi skal dokumentere at de fleste bedriftene i utvalget har svært høy eierkonsentrasjon. En slik eierstruktur tyder på at de fleste eierne i vår næring har plassert store deler av formuen i en eneste bedrift. Da er totalrisiko et relevant mål på hvordan risikoen i bedriften påvirker risikoen i eiernes formue og dermed kravet til bedriftens avkastning (Bøhren og Ekern, 1987). Vi forventer positiv sammenheng mellom kapitalavkastning og risiko, som vi måler ved absoluttverdien av forholdet mellom kapitalavkastningens standardavvik og gjennomsnitt de tre foregående årene.

Vi estimerer modellene både år for år over ni år og i et panel med gjentatte observasjoner fra samme bedrift over inntil ni år. Estimering i et niårig panel gir langt flere observasjoner enn for et enkelt år. Panelmetoder utnytter dessuten egenskaper ved dataene som ikke kan avdekkes i det enkelte år. Dette er en fordel fordi våre modeller kun inneholder noen få forklaringsvariable for lønnsomhet, slik som klyngetilhørighet, familiekontroll, størrelse og risiko. Andre forklaringsvariable må utelates fordi data mangler, slik som opplysninger om patentering, vilje til åpenhet, samarbeidsevne og generell bedriftskultur. Poenget er imidlertid at dersom slike uobserverbare variable betyr det samme for lønnsomheten hvert år, tar panelmetoden hensyn til dem i estimeringen (Hsiao, 2003).[2]

[2] *Vi bruker panelmetode med random effects. Alternativet fixed effects kan ikke brukes, siden våre modeller har dummy variable på bedriftsnivå som nesten alltid er konstante over tid (familiekontroll og klyngetilhørighet).*

Tabell 1: *Populasjon og utvalg i offshoreleverende næring*

	Alle		Underklynge			
	Klynge	Ikke klynge	Bergen	Møre og Romsdal	Stavanger	Sørlandet
Populasjon	35 858	42 619	10 812	6 038	14 046	4 962
Utvalg	10 754	12 274	2 986	2 194	3 893	1 681
Antall bedrifter	1 737	1 928	489	348	635	265
Antall familiebedrifter	1 123	1 252	327	228	387	181
Antall andre bedrifter	614	676	162	120	248	84

Denne tabellen viser antall observasjoner i populasjon og utvalg, antall bedrifter i utvalget og hvor mange av dem som er majoritetseid kontra ikke majoritetseid av en familie. Undersøkelsesperioden er 2002–2011, men 2006 er utelatt grunnet manglende eierdata.

Datakilder: Menon og Senter for eierforskning.

I panelmetoden bruker vi også en dummyvariabel for hvert kalenderår i modellen. Dette gjør vi for å ta hensyn til variable som har samme lønnsomhetseffekt på alle bedriftene i næringen det året. Eksempler på slike variable i vårt tilfelle er oljeprisendring og finanskrise.

De modellene som sammenligner lønnsomheten av klyngetilhørighet på tvers av de fire underklyngene inkluderer også en dummyvariabel for hver underklynge. Dermed tar vi også hensyn til lønnsomhetsrelevante egenskaper som er de samme for alle bedriftene innenfor en underklynge, men som kan variere mellom underklyngene. Klyngestørrelse er en slik egenskap i vårt tilfelle. Amerikanske data tyder nemlig på at eksternalitetseffekter på produktivitet avhenger av den geografiske konsentrasjonsgraden for arbeidskraft, kunnskap og kapital (Bartelsman, Caballero og Lyons, 1994; Ciccone og Hall, 1996).

3. DATA OG DESKRIPTIV STATISTIKK

Vi studerer populasjonen av norskregistrerte bedrifter med begrenset ansvar (AS og ASA) som leverer til petroleumsvirksomheten i Nordsjøen og globalt. Denne næringen omfatter bedrifter som bygger, utstyrer og eier offshoreskip samt bedrifter som leverer andre varer og tjenester enn skip til petroleumsvirksomheten. Vi bruker offshoreleverende næring som samlebetegnelse på disse bedriftene, som sysselsatte ca 90 000 personer i Norge i 2012 (Menon, 2013).[3] Denne næringen har opparbeidet delvis verdensledende kompetanse innen seismikk, plattformteknologi, reservoarbehandling, samt design og bygging av supplyskip. Klyngebedriftene i denne næringen kjennetegnes av spesialisert arbeidskraft, høy innovasjonstakt og rask kunnskapsutvikling (Reve og Sasson, 2012).

Populasjon og utvalg er vist i Tabell 1. Med utgangspunkt i alle bedriftene i næringen (populasjonen) utelater vi bedrifter med observasjoner over færre enn tre etterfølgende år fordi vi trenger minst dette til å estimere bedriftens risiko. Observasjoner for 2006 må utelates fordi vi mangler eierdata for dette året. For å unngå effekten av ekstremt atypiske situasjoner ser vi bort fra observasjoner med kapitalavkastning over 100 %. Sovende bedrifter fjernes ved å utelate observasjoner uten salgsinntekt. Hver observasjon er enten ikke klyngemedlem eller tilhører en av de fire offshoreleverende underklyngene.

Tabell 1 viser at vårt utvalg utgjør 29 % av populasjonen, og at bedriftene i utvalget står for 23 028 observasjoner (10 754 + 12 274) og 3 665 bedrifter (1 737 + 1 928). Av disse er 65 % familiebedrifter. 47 % av observasjonene gjelder bedrifter i klynger, hvorav underklyngen Stavanger er størst (635 bedrifter) og Sørlandet minst (265 bedrifter).

[3] *Populasjonen er konstruert med utgangspunkt i samtlige bedrifter som har minst en av 20 spesifikke næringskoder i SSB systemet (NACE koder). Eksempelvis inngår 30113 Bygging av oljeplattformer og moduler, 49500 Rørtransport, 52223 Forsyningsbaser og 71122 Geologiske undersøkelser. Deretter er hver bedrift skjønnsmessig vurdert utfra hvor stor aktivitet som gjelder leveranse til offshore kontra til annen virksomhet. Eksempelvis inkluderer populasjonen kun offshoreaktiviteten i Siemens, dvs. Siemens Oil and Gas AS. Kriteriene for tilhørighet i offshoreleverende næring og i underklyngene er laget av Menon (Jakobsen, 2011). De fire underklyngene er definert i Tabell 2.*

Tabell 2: *Definisjoner*

Variabel	Definisjon
Alder	Antall år siden bedriften ble grunnlagt
Familiebedrift	En bedrift der personer relatert gjennom slekt eller giftermål eier mer enn halvparten av aksjekapitalen
Familiens eierandel	Andelen av aksjekapitalen eid av personer relatert gjennom slekt eller giftermål
Kapitalavkastning	Deflatert verdi av forholdet mellom driftsresultat etter skatt og bokførte eiendeler
Klyngebedrift	En bedrift som tilhører den offshoreleverende klyngen
Risiko	Absoluttverdien av forholdet mellom kapitalavkastningens standardavvik og gjennomsnittt de siste tre årene
Størrelse	Salgsinntekt i mill. kroner regnet i 2011 kjøpekraft. Logtransformert i regresjoner
Utvalgsfilter	Vi ser bort fra bedrifter som ikke har salgsinntekt, som har kapitalavkastning over 100 prosent, og som ikke har minst tre år med etterfølgende observasjoner
Utvalgsperiode	Utvalget er fra perioden 2002–2011, men 2006 er utelatt grunnet manglende eierdata
Bergen	Bedrifter i offshoreleverende næring i Askøy, Austevoll, Austrheim, Bergen, Fedje, Fjell, Fusa, Gulen, Lindås, Masfjorden, Meland, Modalen, Os, Osterøy, Radøy, Samnanger, Stord, Sund, Vaksdal og Øygarden
Møre og Romsdal	Bedrifter i offshoreleverende næring i Møre og Romsdal fylke
Stavanger	Bedrifter i offshoreleverende næring i Egersund, Gjesdal, Haugesund, Hå, Karmøy, Stavanger, Randaberg, Sandnes, Sokndal, Sola og Time.
Sørlandet	Bedrifter i offshoreleverende næring i Agder fylkene
Datakilder	Menon og Senter for eierforskning

Denne tabellen definerer variable brukt i den empiriske analysen.

Tabell 2 gir en oversikt over definisjoner av variable som vil bli brukt i de etterfølgende analysene. I Tabell 3 viser vi fordelingsegenskaper for seks variable som reflekterer bedriftskjennetegn. Vi definerer kapitalavkastning som prosentvis realavkastning på totalkapital og måler den som deflatert verdi av forholdet mellom driftsresultat etter skatt og eiendelenes bokførte verdi. Kapitalavkastningen er i gjennomsnitt 5,3 %, mens medianen er 4,4 %. Den store spredningen i lønnsomhet reflekteres i at standardavviket er tre ganger større enn gjennomsnittet. Dessuten er maksimums- og minimumsobservasjonene nær hhv. +100 % og -100 %.

Vi måler størrelse som salgsinntektens realverdi i 2011 kroner, som i gjennomsnitt er 43,3 mill. kroner. Medianen på 9,2 mill. reflekterer at bedrifter flest i utvalget har lavere salgsinntekt enn gjennomsnittet, mens forholdsvis få har større. Største salgsinntekt er 6 658 millioner kroner, mens den laveste er 1 000 kroner.

Alder måles som antall år siden oppstart. Gjennomsnittsbedriften ble grunnlagt for drøye 15 år siden, mens den yngste og eldste er henholdsvis 3 og 156 år. Risikomålet viser at i gjennomsnitt er kapitalavkastningens standardavvik ca tre firedeler av gjennomsnittet.

Tabell 3: *Fordelingsegenskaper for bedriftskjennetegn*

Fordelingsegenskap	Kapitalavkastning	Størrelse	Alder	Risiko	Familiens eierandel	Familiebedrift
Gjennomsnitt	0,053	43,320	15,160	0,740	0,677	0,630
Median	0,044	9,204	12,000	0,427	0,698	1,000
Standardavvik	0,167	196,720	12,872	1,801	0,320	0,483
Skjevhet	-0,4598	16,876	3,145	46,363	-0,393	-0,535
Kurtose	4,863	392,389	15,921	4 027,025	-1,276	-1,714
Minimum	-0,996	0,001	3,000	0,000	0,000	0,000
Maksimum	0,986	6 658	156,000	175,976	1,000	1,000
Antall observasjoner	23 028	23 028	23 028	23 028	23 028	14 489
Antall bedrifter	3 665	3 665	3 665	3 665	3 665	2 285

Denne tabellen viser fordelingsegenskaper for seks kjennetegn ved bedriftene i den offshoreleverende næringen. Variable, utvalgsperiode, utvalgsfiltre og datakilder er spesifisert i Tabell 2.

Tabell 4: *Bedriftskjennetegn som funksjon av klyngetilhørighet og eierstruktur*

		Klyngebedrift				Familiebedrift			
Bedriftskjennetegn	Alle	Ja	Nei	Differanse (t)		Ja	Nei	Differanse (t)	
Størrelse	43,3200	55,4000	32,8000	22,6000	(8,4548***)	30,3000	65,5000	-35,2000	(-11,2237***)
Familiens eierandel	0,6765	0,6665	0,6833	-0,0168	(-3,9711***)	0,8890	0,313 018	0,5759	(274,6783***)
Risiko	0,7396	0,7489	0,7127	0,0362	(1,5599**)	0,7156	0,7535	-0,0379	(-1,6624***)
Alder	15,1603	14,5931	15,6578	-1,0647	(-6,2654***)	15,6234	14,3708	1,2526	(7,1693***)
Antall observasjoner	23 028	10 754	12 274	23 028		14 489	8 539	23 028	
Antall bedrifter	3 665	1 573	2 092	3 665		2 375	1 290	3 665	

Denne tabellen viser hvordan sentrale kjennetegn ved bedriftene i offshoreleverende næring avhenger av klyngetilhørighet og familiekontroll. Variable, utvalgsperiode, utvalgsfiltre og datakilder er spesifisert i Tabell 2. Signifikante differanser på 10 %, 5 % og 1 % nivå er merket henholdsvis *, ** og ***.

Dette forholdstallet har null som minimum (konstant avkastning) og 176 som maksimum.

Familiens eierskap måles som summert eierandel for aksjonærer forbundet gjennom slektskap eller giftermål. I gjennomsnittsbedriften eier en familie drøye to tredeler av aksjene. Familier med en slik eierandel kan dermed egenhendig bestemme både styresammensetningen (simpelt flertall) og vedtektene (to tredels flertall). Dette høye familieeierskapet medfører at 63 % av utvalget kan kalles familiebedrifter fordi det blant disse bedriftenes eiere finnes en familie som har mer enn halvparten av aksjekapitalen (Berzins og Bøhren, 2013).

Tabell 4 viser hvordan sentrale bedriftskjennetegn avhenger av klyngetilhørighet og familiekontroll. Bedriftene i klyngen er gjennomgående atskillig større enn bedriftene utenfor klyngen i samme næring. Målt ved salg er gjennomsnittsstørrelsen hhv. 55,4 og 32,8 mill. kroner. Klyngebedriftene er også i gjennomsnitt litt yngre (14,6 kontra 15,7 år). Risikoen er noe høyere (0,75 kontra 0,71), men denne differansen er bare signifikant forskjellig fra null på fem prosent nivå. Eierskapet til familien med størst eierandel er i gjennomsnitt 66,7 % i klyngebedrifter og 68,3 % utenfor klyngen.

Familiebedrifter er normalt mindre enn andre bedrifter (gjennomsnittlig 30,3 kontra 65,5 mill. kroner i salg). Alderen er også noe høyere (15,6 kontra 14,4 år) og risikoen litt lavere (0,72 kontra 0,75). Gjennomsnittlig eierandel for den familien som eier mest er 89 % i familiebedrifter og 31 % ellers. Familien kan derfor alene endre vedtektene i familiebedrifter, men har ikke engang negativ kontroll i andre bedrifter.

Hovedspørsmålet i denne artikkelen er hvorvidt bedriftsøkonomisk lønnsomhet henger sammen med klyngetilhørighet og eierstruktur. Tabell 5 belyser dette forholdet basert på gjennomsnittlig kapitalavkastning. Tabellen viser for det første at gjennomsnittlig lønnsomhet er høyere innenfor klyngen enn utenfor (5,7 kontra 5,1 %). For det andre har familiebedrifter i gjennomsnitt høyere lønnsomhet (5,5 kontra 5,1 %), men denne differansen er bare signifikant forskjellig fra null på fem prosent nivå. For det tredje er familiebedrifter mer lønnsomme enn andre bedrifter både i klynger (5,9 kontra 5,3 %) og utenfor (5,2 kontra 4,8 %). Differansen mellom disse to avvikene er imidlertid kun 0,2 prosentpoeng, som bare er signifikant forskjellig fra null på 10 % nivå. Utfra gjennomsnittstallene å dømme er det derfor ingen overbevisende lønnsomhetsmessig synergi mellom klyngetilhørighet og familiekontroll.

I denne seksjonen har vi dokumentert bedriftsøkonomiske og eiermessige kjennetegn ved den offshoreleverende næringen i Norge. Av disse bedriftene tilhører 47 % en av fire geografiske underklynger, mens resten ikke er klyngebedrifter. Omtrent to tredeler av bedriftene er majoritetseid av en familie og betegnes derfor som familiebedrifter. Klyngebedrifter er gjennomgående atskillig større enn andre bedrifter i næringen, men har omtrent samme risiko, alder og innslag av familiekontroll. Realavkastningen på kapital er i gjennomsnitt 0,6 prosentpoeng høyere innenfor klyngen enn utenfor, familiebedrifter har høyest kapitalavkastning uansett klyngetilhørighet, men meravkastning på familiebedrifter er nesten den samme innenfor klyngen som utenfor.

Tabell 5: *Gjennomsnittlig lønnsomhet utfra klyngetilhørighet og eierstruktur*

			Familiebedrift						Antall
Klyngebedrift	Alle		Ja		Nei		Differanse (t)		observasjoner
Ja	0,0568		0,0589		0,0534		0,0055	(1,6904**)	10 754
Nei	0,0505		0,0517		0,0483		0,0034	(-1,0912)	12 274
Differanse (t)	0,0063	(2,8579***)	0,0072	(2,5198***)	0,0051	(1,4472*)	0,0021	(1,5058*)	
Alle	0,0534		0,0550		0,0507		0,0043	(1,8989**)	23 028
Antall observasjoner	23 028		14 489		8 539				

Denne tabellen viser hvordan gjennomsnittlig kapitalavkastning for bedriftene i offshoreleverende næring avhenger av klyngetilhørighet og familiekontroll. Variable, utvalgsperiode, utvalgsfiltre og datakilder er spesifisert i Tabell 2. Signifikante differanser på 10 %, 5 % og 1 % nivå er merket henholdsvis *, ** og ***.

4. STATISTISKE TESTER

Først estimerer vi sammenhengen mellom lønnsomhet og klyngetilhørighet i hver av de fire underklyngene (Bergen, Møre og Romsdal, Stavanger, Sørlandet). Deretter undersøker vi om familiekontrollerte bedrifter har annen lønnsomhet enn andre bedrifter, uavhengig av klyngetilhørighet. Til slutt kombineres disse to perspektivene i samme modell, samtidig som vi undersøker eventuell lønnsomhetssynergi mellom klyngetilhørighet og familiekontroll.

Tabell 6 viser estimerte sammenhenger mellom lønnsomhet og klyngetilhørighet. Avhengig variabel er realavkastning på totalkapital etter skatt, og de uavhengige variablene er spesifisert i kolonne 1. Forventet sammenheng mellom kapitalavkastning og vedkommende uavhengige variabel står i kolonne 2. Den tredje kolonnen viser estimatene når det brukes panelmetoder på hele datasettet, mens de resterende kolonnene viser estimatene når hvert år estimeres hver for seg. Variablene for hver underklynge er 0/1 dummy variable som er 1 hvis og bare hvis bedriften tilhører vedkommende underklynge.

Estimatene i Tabell 6 støtter hypotesen om at det ikke er meravkastning på kapital hos bedrifter i klynger sammenlignet med bedrifter i samme næring utenfor klyngen. I panelet er det nemlig ingen signifikant sammenheng mellom lønnsomhet og klyngetilhørighet i tre av fire underklynger, mens det er negativ sammenheng på 10 % signifikansnivå i den fjerde underklyngen (Møre og Romsdal). Estimatene fra de årlige regresjonene gir gjennomgående det samme bildet. Disse resultatene viser også at den positive sammenhengen mellom klyngetilhørighet

Tabell 6: *Klyngetilhørighet og lønnsomhet*

		Tidsperiode									
Uavhengig variabel	Hypotese	2002–2011	2002	2003	2004	2005	2007	2008	2009	2010	2011
Konstantledd		-0,2232***	-0,0548*	-0,1053***	-0,0362	-0,0651**	-0,0817***	-0,1427***	-0,2009***	-0,1915***	-0,1895***
Bergen	0	-0,0025	0,0122	0,0209**	0,0156	0,0276***	-0,0122	-0,0029	-0,0106	-0,012	-0,0152*
Møre og Romsdal	0	-0,0119*	0,0242*	-0,0042	-0,0363***	0,0086	-0,0243**	-0,0144	0,0055	-0,0005	-0,0176*
Stavanger	0	-0,0014	0,01 798*	0,0197**	0,0199**	0,012	0,0065	0,0099	-0,0083	-0,0049	0,0023
Sørlandet	0	-0,0035	0,0069	0,0252*	0,0123	0,0043	-0,0199*	-0,0278**	-0,0077	-0,0109	-0,0192
Størrelse	+	0,0453***	0,0162***	0,0239***	0,0189***	0,0172***	0,0258***	0,0271***	0,0320***	0,0300***	0,0308***
Risiko	+	0,0098***	0,0307***	0,0273***	0,0273***	0,0559***	0,0363***	0,0154	,0228***	0,0057***	0,0290***
Alder	?	-0,0184***	-0,0126***	-0,0191***	-0,0152**	-0,0112***	-0,0084*	-0,0023	0,0022	0,0007	-0,0012
R^2		0,0527	0,0512	0,0753	0,0832	0,1312	0,0826	0,0576	0,0884	0,0442	0,0941
Antall observasjoner		22 989	2 015	2 201	2 336	2 264	2 720	2 857	3 015	2 851	2 730

Denne tabellen viser estimatene fra regresjonsmodeller der avhengig variabel er kapitalavkastning. Kolonnen merket Hypotese viser forventet sammenheng mellom kapitalavkastning og vedkommende uavhengige variabel. I kolonnen merket 2002–2011 er det brukt en panelmetode som kontrollerer for faste effekter per år og for faste effekter per bedrift. Referansegruppen er de bedriftene i næringen som ikke tilhører noen klynge. Variable, utvalgsperiode, utvalgsfiltre og datakilder er spesifisert i Tabell 2. Signifikante differanser på 10 %, 5 % og 1 % nivå er merket henholdsvis *, ** og ***.

Tabell 7: *Familiekontroll og lønnsomhet*

		Tidsperiode									
Uavhengig variabel	Hypotese	2002–2011	2002	2003	2004	2005	2007	2008	2009	2010	2011
Konstantledd		-0,2655***	-0,1001***	-0,1536***	-0,0829***	-0,1077***	-0,1143***	-0,1602***	-0,2329***	-0,2148***	-0,2193***
Familiebedrift	+	0,0136***	0,0213***	0,0165**	0,0152**	0,0175***	0,0146**	0,0093	0,0251***	0,0163**	0,0185***
Størrelse	+	0,0457***	0,0194***	0,0261***	0,0219***	0,0212***	0,0273***	0,0285***	0,0346***	0,0316***	0,0326***
Risiko	+	0,0098***	0,0308***	0,0277***	0,0277***	0,0560***	0,0365***	0,0156***	0,0227***	0,0057***	0,0292***
Alder	?	-0,0010**	-0,0009***	-0,0011***	-0,0011***	-0,0010***	-0,0009***	-0,0004	0,0001	0,0000	-0,0002
R^2		0,0541	0,0525	0,0707	0,0791	0,1337	0,0832	0,0556	0,0924	0,0455	0,0945
Antall observasjoner		22 989	2 015	2 201	2 336	2 264	2 720	2 857	3 015	2 851	2 730

Denne tabellen viser estimatene fra regresjonsmodeller der avhengig variabel er kapitalavkastning. Kolonnen merket Hypotese viser forventet sammenheng mellom kapitalavkastning og vedkommende uavhengige variabel. I kolonnen merket 2002–2011 er det brukt en panelmetode som kontrollerer for faste effekter per år og for faste effekter per bedrift. Referansegruppen er de bedriftene i næringen som ikke er familiebedrifter. Variable, utvalgsperiode, utvalgsfiltre og datakilder er spesifisert i Tabell 2. Signifikante differanser på 10 %, 5 % og 1 % nivå er merket henholdsvis *, ** og ***.

og lønnsomhet fra den univariate analysen i Tabell 5 forsvinner når vi også tar hensyn til andre variable som kan påvirke lønnsomheten.

Resultatene for kontrollvariablene er konsistente med hypotesene. Den positive koeffisienten for størrelse reflekterer økende skalautbytte, dvs. forventet lønnsomhet er høyere for større bedrifter enn for mindre. Positiv koeffisient for risiko støtter hypotesen om at bedrifter med høyere risiko gir eierne kompensasjon for risikotaking gjennom høyere kapitalavkastning. Endelig sier den negative koeffisienten for alder at forventet lønnsomhet faller når bedriften blir eldre. Dette resultatet støtter en forklaring om at jo lenger bedriften har levd, desto mindre er det igjen av den positive lønnsomhetseffekten gründeren skapte.

I Tabell 7 viser vi de estimerte sammenhengene mellom lønnsomhet og familiekontroll. Modellene bruker de samme kontrollvariable som i Tabell 6. Dessuten innfører vi en 0/1 dummy variabel som er 1 hvis og bare hvis bedriften er familiekontrollert.

Resultatene for panelet og for hvert enkelt år er internt konsistente. Estimatene viser en positiv sammenheng mellom lønnsomhet og familiekontroll, gitt at det tas hensyn til forskjeller i størrelse, risiko og alder. Effekten av familiekontroll er forholdsvis sterk, siden forventet avkastning på en familiebedrift er 1,4 prosentpoeng høyere enn i en bedrift med samme størrelse, risiko og alder, men uten familiekontroll. Dette resultatet støtter argumentet om at familien bringer med seg evner til eierstyring som er positive for lønnsomheten.

Tabell 7 setter sammen komponentene fra de to foregående tabellene. Her tar vi, innenfor én og samme modell, hensyn til effekten på lønnsomhet av både klyngetilhørighet, familiekontroll, eventuell interaksjon mellom de to, og av kontrollvariablene. De nye variablene i modellen er dummy variable som er 1 hvis og bare hvis observasjonen gjelder en familiebedrift fra den spesifiserte underklyngen. Eksempelvis er variabelen Familiebedrift Bergen lik 1 hvis observasjonen både er fra Bergensklyngen og er familiekontrollert. Alle andre observasjoner har verdien 0 for denne variabelen.

Mønsteret i Tabell 7 er enda tydeligere enn i de to foregående. For det første er det ingen sammenheng mellom lønnsomhet og klyngetilhørighet uansett underklynge og praktisk talt uansett år. For det andre gir familiekontroll ca ett prosentpoeng høyere forventet lønnsomhet, hensyn ikke tatt til klyngetilhørighet. Denne sammenhengen er signifikant på 5 % nivå i panelet, men er forholdsvis sjelden signifikant på rimelig nivå i det enkelte år. Vi legger størst vekt på panelresultatet fordi det er basert på flere observasjoner. Dessuten tar det hensyn til uobserverbare variable som har konstant lønnsomhetseffekt på tvers av bedrifter for det enkelte år og over tid for den enkelte bedrift.

For det tredje er det ingen tydelig lønnsomhetssynergi mellom klyngetilhørighet og familiekontroll. Tre av de fire underklyngene har ingen slik sammenheng, mens den finnes på 10 % nivå i Stavangerklyngen. Endelig viser tabellen samme resultat for kontrollvariablene som tidligere, dvs. at høy lønnsomhet går sammen med stor skala, høy risiko og lav alder.

Tabell 8: *Klynger, familiekontroll og lønnsomhet*

		Tidsperiode									
Uavhengig variabel	Hypotese	2002–2011	2002	2003	2004	2005	2007	2008	2009	2010	2011
Konstant		-0,2622***	-0,1017***	-0,1523***	-0,0788***	-0,1026***	-0,1135***	-0,1551***	-0,2353***	-0,2149***	-0,2154***
Bergen	o	-0,004	0,0307	0,0263	0,0175	0,0093	-0,0164	-0,0105	0,0021	-0,0208	-0,0326**
Møre og Romsdal	o	-0,0197	0,0255	-0,0266	-0,0442**	-0,0119	-0,0238	-0,022	0,0248	0,0135	-0,0282
Stavanger	o	-0,0082	0,0124	0,0172	0,0197	-0,0077	0,0104	0,0017	-0,0123	-0,0209	-0,0028
Sørlandet	o	0,0048	0,0075	0,0252	0,0148	0,0105	-0,0104	-0,0249	0,0281	0,0373*	-0,0027
Familiebedrift	+	0,0104**	0,0232**	0,0123	0,0146	0,0049	0,0160*	0,0053	0,0325***	0,0162*	0,0137
Familiebedrift Bergen	+	0,0037	-0,0279	-0,0073	-0,0028	0,032	0,0075	0,0119	-0,0203	0,0139	0,0269
Familiebedrift Møre og Romsdal	+	0,0122	-0,0045	0,0337	0,012	0,0336	0,0015	0,0131	-0,031	-0,0217	0,0169
Familiebedrift Stavanger	+	0,0138*	0,0112	0,0077	0,0007	0,0350**	-0,0066	0,0129	0,0087	0,0275	0,0085
Familiebedrift Sørlandet	+	-0,0136	-0,0032	-0,0014	-0,0045	-0,0107	-0,0153	-0,0049	-0,0546**	-0,0691***	-0,0244
Størrelse	+	0,0458***	0,0184***	0,0252***	0,0209***	0,0206***	0,0276***	0,0284	0,0347***	0,0321***	0,0332***
Risiko	+	0,0098***	0,0307***	0,0272***	0,0271***	0,0558***	0,0364***	0,0155***	0,0226***	0,0057***	0,0291***
Alder	?	-0,0010***	-0,0008***	-0,0010***	-0,0011***	-0,001***	-0,0008***	-0,0003***	0,0000	0,0000	-0,0002
R^2		0,0555	0,0563	0,0764	0,0871	0,1395	0,0867	0,0593	0,0958	0,0506	0,0982
Antall observasjoner		22 989	2 015	2 201	2 336	2 264	2 720	2 857	3 015	2 851	2 730

Denne tabellen viser estimatene fra regresjonsmodeller der avhengig variabel er kapitalavkastning. Kolonnen merket Hypotese viser forventet sammenheng mellom kapitalavkastning og vedkommende uavhengige variabel. I kolonnen merket 2002–2011 er det brukt en panelmetode som kontrollerer for faste effekter per år og for faste effekter per bedrift. Referansegruppen er de bedriftene i næringen som ikke tilhører noen klynge eller ikke er familiebedrift. Variable, utvalgsperiode, utvalgsfiltre og datakilder er spesifisert i Tabell 2. Signifikante differanser på 10 %, 5 % og 1 % nivå er merket henholdsvis *, ** og ***.

Alt i alt viser de statistiske testene i denne seksjonen at klyngetilhørighet ikke påvirker lønnsomheten på noen klar måte. Dette resultatet støtter hypotesen om at selv om klyngetilhørighet skulle virke positivt på innovasjon og vekst, vil økt konkurranse spise opp hele meravkastningen. Videre finner vi at familiekontroll øker avkastningen. Dette funnet er forenlig med hypotesen om at eierstyringen har høyere kvalitet når den utføres av en familie enn av andre eiere. Derimot gir analysen ingen klar støtte til argumentet om at disse egenskapene ved familiens eierutøvelse har større verdi innenfor klynger enn utenfor.

5. SAMMENDRAG OG KONKLUSJON

Formålet med denne artikkelen er å undersøke om bedrifter i næringsklynger har høyere lønnsomhet enn sammenlignbare bedrifter i samme næring utenfor klyngen. Vår analyse av den norske offshoreleverende næringen over ni år tilsier at klyngetilhørighet ikke gir lønnsomhetsfordel i form av høyere avkastning på investert kapital. Vi finner også at selv om familiebedrifter har høyere lønnsomhet enn andre bedrifter, er denne lønnsomhetsdifferansen den samme i og utenfor klyngen.

Disse funnene betyr ikke at næringsklynger er uten betydning for bedriftens atferd. Resultatene tyder imidlertid på at den åpenheten og det samarbeidet som klyngen skaper bedriftene imellom også skaper sterkere konkurranse. Økt konkurranse spiser i sin tur opp meravkastning skapt av høyere innovasjonstakt og overfører gevinsten til andre interessenter enn eierne, slik som de ansatte, kundene og leverandørene. Resultatene støtter også argumentet om at i likevekt kan ikke samme virksomhet gi høyere avkastning innenfor klyngen enn utenfor så lenge inngangs- og utgangsbarrierene er omtrent de samme begge steder.

Våre funn er basert på en bestemt næring og en bestemt klyngedefinisjon. Det kan derfor hevdes at andre næringer og andre klyngedefinisjoner ville ha gitt andre konklusjoner. På den annen side får vi samme resultat som i en lignende studie av to andre næringer i et annet land. Den utjevningseffekten av konkurranse som vi forklarer vårt resultat med kommer dessuten fra de samme markedsegenskapene som gjør at klynger oppstår. Derfor tror vi våre resultater har gyldighet utover den næringen vi har studert og de klyngedefinisjonene vi har brukt.

REFERANSER

Anderson, Ronald C. og David M. Reeb, 2003, Founding family ownership and firm performance: Evidence from the S&P 500, *Journal of Finance* 58(3), 1301–1328.

Bartelsman, Eric J., Ricardo J. Caballero og Richard K. Lyons, 1994, Customer- and supplier-driven externalities, *American Economic Review* 84(4), 1078–1084.

Becht, Marco, Patrick Bolton og Ailsa Roëll, 2003, Corporate governance and control. I Milton Harris, George M. Constantinides og René M. Stulz (Eds.), *Handbook of the Economics of Finance*, Amsterdam: North-Holland.

Berzins, Janis og Øyvind Bøhren, 2013, Norske familiebedrifter – omfang, eierstyring og lønnsomhet, *Praktisk Økonomi og Finans* 29(3), 57–75.

Bodie, Zvi, Robert C. Merton og David L. Cleeton, 2009, *Financial Economics*, New York, NY: Pearson/Prentice-Hall.

Brandenburger, Adam M. og Barry J. Nalebuff, 1996, *Co-opetition*, New York, NY: Doubleday.

Bøhren, Øyvind og Steinar Ekern, 1987, Usikkerhet i oljeprosjekter: Relevante og irrelevante risikohensyn, *Beta* 1 (1), 23–30.

Ciccone, Antonio og Robert E. Hall, 1996, Productivity and the density of economic activity, *American Economic Review* 86(1), 54–70.

Hsiao, Cheng, 2003, *Analysis of Panel Data*. Cambridge, UK: Cambridge University Press.

Jakobsen, Erik W., 2011, En kunnskapsbasert maritim næring, Forskningsrapport 5/2011. Oslo: Handelshøyskolen BI.

Jensen, Michael C. og William H. Meckling, 1976, Theory of the firm: Managerial behavior, agency costs and ownership structure, *Journal of Financial Economics* 3(4), 305–360.

Kachaner, Nicolas, Georg Stalk og Alain Bloch, 2012, What you can learn from family business, *Harvard Business Review* 90(11), 102–106.

Kukalis, Sal, 2010, Agglomeration economies and firm performance: The case of industry clusters, *Journal of Management* 36(2), 453–481.

Lyman, Amy. R., 1991, Customer service: Does family ownership make a difference?, *Family Business Review* 4(3), 303–324.

Marshall, Alfred, 1890, *Principles of Economics*, London: Macmillan.

Maury, Benjamin. 2006, Family firms and firm performance: Empirical evidence from Western European corporations. *Journal of Corporate Finance* 12(2), 321–341.

McCann, Brian T. og Timothy B. Folta, 2011, Performance differentials within geographic clusters, *Journal of Business Venturing* 26(1),104–123.

Menon, 2012, Samhandling i og mellom klynger – evaluering av seks NCE-prosjekter, Rapport nr. 40/2012.

Menon, 2013, Olje- og gassnæringens betydning for arbeidsplasser og skatt i Norge og Nord-Norge, Rapport nr. 4/2013.

Porter, Michael E., 1990, *The Competitive Advantage of Nations*, New York: Free Press.

Porter, Michael E., 1998, Clusters and the new economics of competition, *Harvard Business Review* 76(6), 77–90.

Porter, Michael E., 2000, Location, competition, and economic development: local clusters in a global economy, *Economic Development Quarterly* 14(1), 15–34.

Reve, Torger og Amir Sasson, 2012, *Et kunnskapsbasert Norge*, Oslo: Universitetsforlaget.

Stortingsmelding nr. 20 (2004–2005), Vilje til forskning.

Stortingsmelding nr. 25 (2004–2005), Om regionalpolitikken.

Villalonga, Belen og Raphael Amit, 2006, How do family ownership, control, and management affect firm value?, *Journal of Financial Economics* 80(2), 385–417.

ARTIKKEL

FREDRIK ALEXANDER GREGERSEN
Forsker, Avdeling for biostatistikk, epidemiologi og helseøkonomi, Oslo Universitetssykehus
KIM RAND-HENDRIKSEN
Postdoc., Avdeling for Helseledelse og Helseøkonomi, Universitetet i Oslo

Befolkningsframskrivinger fra Statistisk Sentralbyrå[1]

Befolkningsframskrivinger fra Statistisk Sentralbyrå (SSB) blir brukt til å planlegge framtidige investeringer på en rekke områder av samfunnet deriblant i samferdsel, skole og helsesektoren. Denne artikkelen har til hensikt å gi et bilde av usikkerhet knyttet til slike framskrivinger eksemplifisert ved et tilbakeblikk på SSBs framskrivinger de siste 18 årene, fra 1996 til 2013. Perioden har vært preget av betydelig sterkere vekst i innvandring enn ventet, spesielt for perioden etter 2006, med mindre avvik for prediksjon av antall fødsler. Videre viser artikkelen kort hvordan disse framskrivingene har blitt og blir brukt i praksis.

INNLEDNING[1]

Befolkningsframskrivingene fra SSB blir brukt til å framskrive behov innen en rekke områder i samfunnet, og er en vesentlig del av beslutningsgrunnlaget for planlegging av nesten all infrastruktur, inklusive samferdsel, helsevesen, vann- og strømforsyning, avløp og kloakk, tele- og kommunikasjonssystemer, nødetater, utdanning, etc. Eksempelvis har SSBs framskrivinger blitt lagt til grunn både for beregning av framtidig behov for helsetjenester (Christiansen, m. fl., 2012, Lofthus, m. fl., 2001, Waaler, 1999), og samferdsel til å predikere framtidig transportbehov (Nasjonal Transportplan, 2012–2013). Det er derfor viktig å forstå usikkerheten knyttet til denne typen framskrivinger for å kunne ta optimale beslutninger om framtidige investeringer. Formålet med denne artikkelen er si noe om hvor godt SSB sine tidligere befolkningsframskrivinger har truffet den faktiske befolkningsutviklingen. Videre vil vi kort forklare dagens og tidligere framskrivingsmetoder og kort beskrive hvordan framskrivingene anvendes. Artikkelen er delt i fire deler; i del 1 vil vi illustrere usikkerheten knyttet til slike framskrivinger, vi vil deretter gjennomgå ulike framskrivingsmetoder i del 2, før vi i del 3 undersøker hvordan SSB sin framskriving blir brukt i praksis. Avslutningsvis oppsummerer vi funnene og kommer med noen anbefalinger for framtidige befolkningsframskrivinger.

DEL 1: USIKKERHET RUNDT BEFOLKNINGSFRAMSKRIVINGER, ILLUSTRERT VED UTVIKLINGEN SIDEN 1996

I denne delen vil vi starte med å vise hvordan framskrevet totalbefolkning har endret seg i perioden 1996 til 2012, og hvor godt framskrivingene har truffet med faktisk folketall.

[1] *Vi vil gjerne takke SSB ved Marianne Tønnesen for svært god service, tålmodighet og hjelp med å skaffe til veie historiske framskrivingsdata. Videre ønsker vi også å takke samfunnsøkonomens anonyme konsulent, Geir Godager, Liv A. Augenstad og Torbjørn Wisløff for nyttige kommentarer og innspill.*

Figur 1: *Totalbefolkning i følge mellomalternativet*

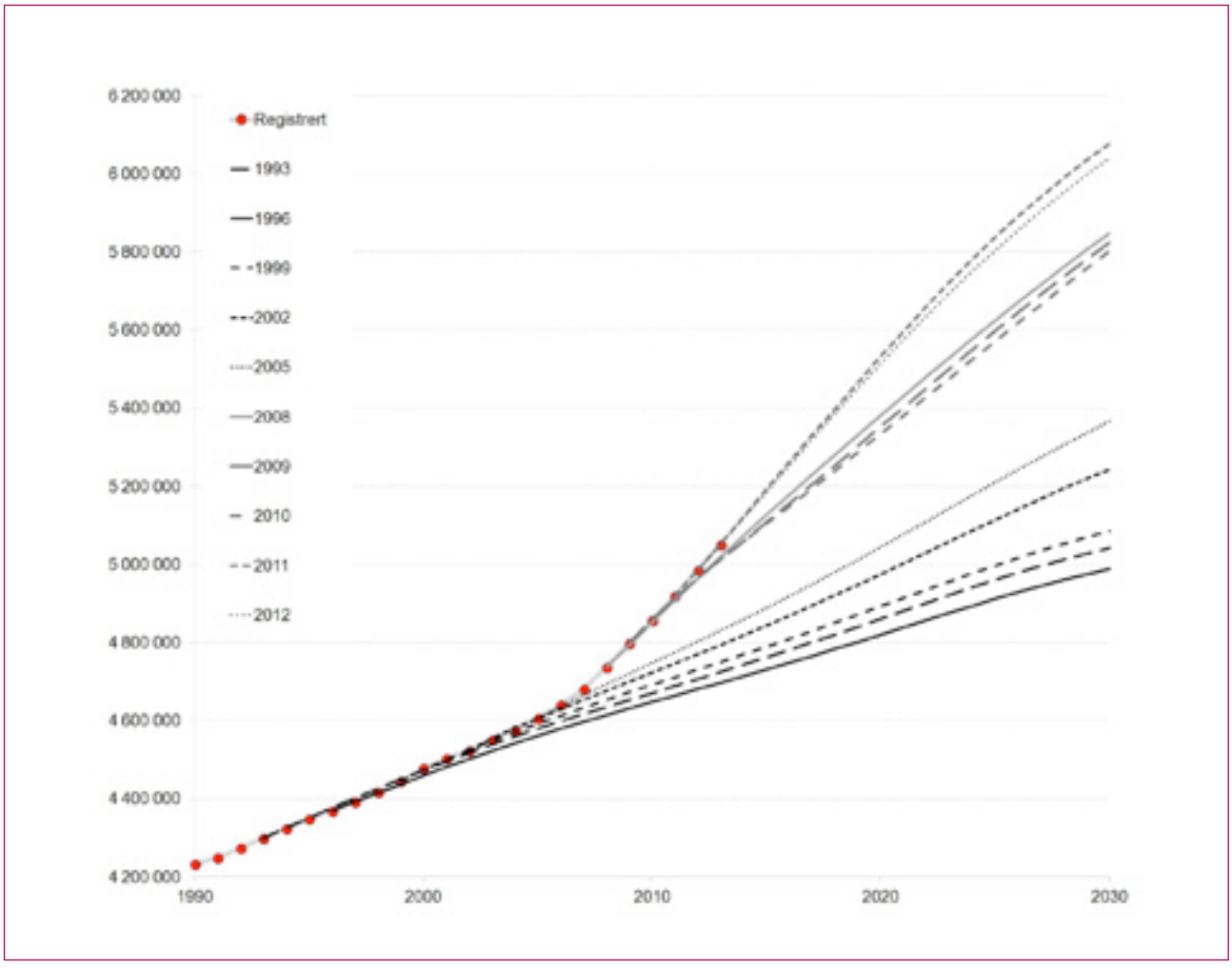

Vi vil deretter kort presentere tilsvarende utvikling i noen utvalgte land i Europa (Polen, Romania og Danmark).

I perioden fra 1996 til 2008 ble framskrivingene publisert hvert tredje år, og fra 2008 hvert år. Vi har med andre ord framskrivinger fra 1996, 1999, 2002, 2005, 2008, 2009, 2010, 2011 og 2012. Både prediksjoner og faktisk befolkning er angitt for 1. januar i det angitte år.

SSB publiserer en rekke alternative framskrivinger med ulike kombinasjoner av antakelser om høy, lav og middels utvikling av fruktbarhet, levealder, innenlands flytting og innvandring. For framskriving av totalbefolkning har innenlands mobilitet liten relevans. Mellomalternativet (MMMM) presenteres som hovedalternativet og er det som blir brukt mest. For enkelhets skyld vil vi i hovedsak konsentrere oss om hovedalternativet.

Fra 1996 har framskrevet folkemengde i mellomalternativet vært justert opp betydelig gjentatte ganger, men har likevel stort sett havnet under faktisk befolkningsvekst (figur 1). I 1996 var Norges befolkning 4 369 957 personer, og mellomalternativets anslag fra 1996-framskrivingen for totalbefolkning per 1.1.2013 var 4 697 261, en forventet vekst på 327 304 personer. Faktisk totalbefolkning var per 1.1.2013 5 051 275 personer. Observert vekst fra 1996 til 2013 var altså 681 318 personer, hvilket gir et avvik på 354 014, eller 108 prosent. Figuren viser tydelig at store deler av avviket skyldes en brå endring i hastigheten på befolkningsveksten rundt 2006.

I tabell 1 viser vi avviket mellom framskrevet totalbefolkning og faktisk totalbefolkning observert. Som forventet er avviket mellom predikert og observert totalbefolkning

Tabell 1: *Avvik (a) mellom predikert (p) og observert befolkning (o)*

Antall i 1000 (Prosent: *a*=1-(*p*/*o*))

Prediksjon til	Prediksjonsår																	
	1996		1999		2002		2005		2008		2009		2010		2011		2012	
1997	0	*(0,01)*																
1998	3	*(0,06)*																
1999	8	*(0,18)*																
2000	19	*(0,43)*	5	*(0,11)*														
2001	22	*(0,49)*	3	*(0,07)*														
2002	22	*(0,48)*	-1	*(-0,02)*														
2003	29	*(0,65)*	4	*(0,08)*	-3	*(-0,07)*												
2004	35	*(0,76)*	7	*(0,15)*	-4	*(-0,09)*												
2005	45	*(0,97)*	14	*(0,31)*	1	*(0,02)*												
2006	60	*(1,29)*	27	*(0,59)*	11	*(0,23)*	4	*(0,08)*										
2007	83	*(1,78)*	48	*(1,02)*	28	*(0,59)*	16	*(0,34)*										
2008	122	*(2,58)*	84	*(1,77)*	60	*(1,27)*	44	*(0,92)*										
2009	167	*(3,49)*	126	*(2,63)*	99	*(2,06)*	78	*(1,63)*	6	*(0,13)*								
2010	210	*(4,32)*	166	*(3,41)*	135	*(2,77)*	110	*(2,26)*	7	*(0,15)*	0	*(0)*						
2011	256	*(5,20)*	209	*(4,24)*	173	*(3,52)*	145	*(2,94)*	12	*(0,25)*	7	*(0,15)*	6	*(0,13)*				
2012	305	*(6,12)*	255	*(5,11)*	215	*(4,32)*	182	*(3,66)*	21	*(0,43)*	22	*(0,44)*	21	*(0,42)*	1	*(0,02)*		
2013	354	*(7,01)*	301	*(5,96)*	257	*(5,09)*	220	*(4,35)*	32	*(0,63)*	39	*(0,77)*	38	*(0,75)*	-2	*(-0,03)*	-1	*(-0,02)*

Figur 2: *Nettoinnvandring*

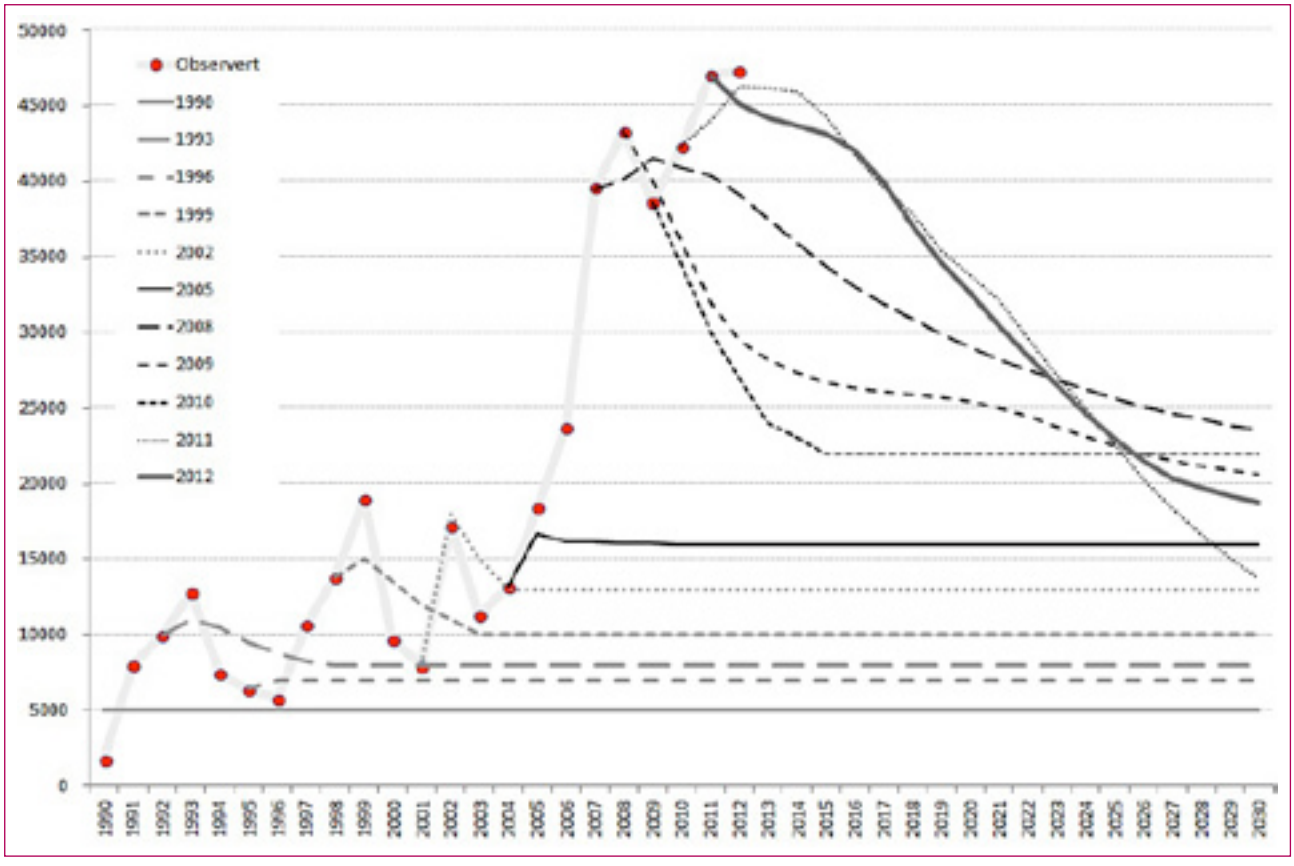

Figur 3: *Nullåringer*

relativt liten på kort sikt (under fem år), men øker betydelig etter hvert som tidshorisonten blir lenger.

Hovedårsaken til at SSB har underpredikert totalbefolkningen har vært en langt høyere nettoinnvandring enn forventet. Figur 2 viser predikert og faktisk nettoinnvandring per år fra 1990 til 2012. I 1990 var nettoinnvandringen til Norge på 1710 individer, med vekst til 23 723 i 2006 – en gjennomsnittlig vekst pr år i nettoinnvandring på 3 632 personer. Fra 2006 har nettoinnvandring økt betydelig, til 39 652 personer i 2007, og over 47 000 personer i 2011 og 2012. Veksten i innvandring skyldes en rekke faktorer, særlig utvidelsene av EU i 2004 og 2007. På den annen side har strammere innvandringspolitikk for land utenfor EU/EØS dempet innvandringen (se eksempelvis Cappelen, m. fl. (2011)). To punkter er verdt å merke seg: Den bratte økningen i nettoinnvandring var ikke ventet i 2005, og alle senere framskrivinger ser ut til å anta en ganske snarlig tilbakevending til tidligere nivå for nettoinnvandring.

I tillegg til innvandring, har antall nyfødte også innvirkning på befolkningsframskrivinger. Figur 3 viser predikert og faktisk antall nullåringer[2]. Faktisk og predikert antall nullåringer har variert betydelig mindre fra 1996 fram til 2013 enn både predikert og faktisk antall innvandrere. I 2003 var det året det var lavest antall nullåringer, 55 620, mens det i 2013 var 63 334 nullåringer. Videre har man i de senere år predikert en økning i antall nullåringer fram mot 2030.

Prediksjoner av antall nullåringer har truffet ganske godt fram til rundt 2007. Mesteparten av avviket etter 2007 ser ut til å være en følge av underpredikert innvandring: Høyere innvandring har gitt utslag både fordi større befolkning innebærer flere fruktbare individer, men også fordi innvandrere har hatt høyere fruktbarhet enn resten av befolkningen. I tillegg kommer en del innvandrere til landet med små barn.

[2] *Antall nullåringer er antall personer som er null år 1.1 i det angitte år. Alternativt kunne man brukt antall fødsler i en gitt periode eksempelvis mellom 1.1 og 31.12. Det ville gitt et noe høyere tall.*

Det er viktig å påpeke at vi i denne artikkelen bare har presentert tall for Norge som helhet. Imidlertid har nesten all befolkningsvekst og vekst i innvandring vært i og rundt de store byene; 69 % av veksten i perioden 2000–2013 har vært i områdene rundt Oslo, Bergen, Trondheim og Stavanger (Statistisk Sentralbyrå, 2014). Dette innebærer at avvikene mellom forventet og faktisk befolkning har vært betydelig større i de aktuelle områdene.

Kort oppsummert har befolkningsveksten som hovedregel vært underpredikert i den aktuelle perioden. Avviket mellom predikert og faktisk befolkningsutvikling ser ut til hovedsakelig å henge sammen med uventet vekst i innvandring. Avviket mellom forventet og observert vekst i perioden 1996 til 2013 var på 108 prosent og avviket i totalbefolkning var på 7 prosent.

Andre land

Perioden vi ser på har vært en brytningstid i Europa, endring i regelverk for immigrasjon, vedtak om felles åpent arbeidsmarked i EU, og store endringer i nasjonaløkonomiske forhold. Samlet sett har disse endringene ført til en vekst i innvandringen til Norge. Vi vil videre kort presentere tilsvarende framskrivinger og observerte befolkningsendringer i tre andre europeiske land: Danmark, Polen og Romania.

Danmarks Statistik forventet før årtusenskiftet et svakt fall i befolkningsstørrelse fra cirka år 2000. Befolkningen vokste imidlertid i den aktuelle perioden (2000–2013) med cirka 600 000. Årsakene til avviket er antakelig i stor grad sammenfallende for Danmark og Norge – regelendringer og utvidelse av EU og en langt bedre nasjonaløkonomisk situasjon enn i mange andre land. Både Norge og Danmark har blitt relativt populære destinasjoner for arbeidsinnvandrere fra flere tidligere «østblokkland» og land i Sør-Europa. I dag tilsier middelalternativene til Danmarks Statistik og SSB at Norges befolkning vil passere den danske rundt 2025.

Før årtusenskiftet var forventningen i Polen at en økning i andel av befolkningen i fruktbar alder ville føre til en forholdsvis sterk befolkningsvekst, over 2 millioner, mot en forventet topp i antall fødsler og befolkningsvekst omkring år 2005–2006 (Szajnowska-Wysocka, 1998). Observert utvikling viser en nedgang i befolkningen på et par hundre tusen individer fra år 2000 til 2013, i hovedsak grunnet svært høy utvandring kombinert med et fall i fruktbarhet. Befolkningsnedgangen har hatt en rekke tildels motstridende politiske og økonomiske virkninger: Siden det i hovedsak er relativt unge mennesker som forlater landet for å skaffe arbeid har emigrasjonen holdt en ellers voksende arbeidsledighet delvis i sjakk, men også ført til en sterk aldring av befolkningen som helhet. Innenfor Polens grenser er det i den samme perioden en sterk urbanisering. Dette gjør at folketallet i mange byer stiger eller holder seg stabilt på tross av stor nettoutvandring fra Polen. På landsbygda både faller og eldes befolkningen svært hurtig. Det er ikke enighet om den sterke utvandringen av folk i arbeidsfør alder totalt sett er gunstig. På den positive siden fører utvandringen til redusert arbeidsledighet, spesielt blant unge, og mange av de som jobber i utlandet flytter penger til Polen. Samtidig er det frykt for «brain drain», hvor mange av de mest produktive individene flytter ut av landet permanent. Akkurat som mange i Norge frykter langtidskonsekvensene av arbeidsinnvandring frykter mange i Polen konsekvensene av utvandring.

Sammenliknet med Polen er situasjonen i Romania langt mer ekstrem. Etter Ceauşescus fall i 1989 endret Romania seg voldsomt og raskt. Ceauşescu hadde innført en rekke lover og systemer for å øke fertiliteten, inklusive en selektiv skatt som rammet kvinner som ikke fikk barn, ironisk referert til som «sølibat-skatt», forbud mot abort, hyppige graviditetskontroller, samt restriksjoner på tilgang til prevensjonsmidler (Keil og Andreescu, 1999). Fertiliteten i Romania gikk dermed opp samtidig som den falt i meste-parten av resten av Europa. Fra midten av 1990-tallet var det klart at folketallet var på vei nedover grunnet fallende fertilitet og økende emigrasjon, men dette ble vurdert som en kortvarig justering til en ny situasjon, og lokale demografer mente at fertiliteten ville ta seg opp etterhvert som barnekullene født under Ceauşescu ble voksne. Dette blir illustrert i Muresan (1996). Han ser på befolkningsframskrivinger for Romania, og skriver (side 835, fritt oversatt fra Fransk):

> *«La oss se på den demografiske utviklingen over middels lang sikt, fram til 2029. Vi forventer null nettoinnvandring, altså at immigrasjon og emigrasjon balanseres: ikke fordi vi tror at emigrasjonen vil slutte fullstendig (selv om den tenderer mot å være fallende), men fordi det er umulig å gjøre realistiske antakelser i et felt som er så avhengig av politikken som føres i mottakerlandene. Vi ser at de fleste mottakerland er i ferd med å gjøre [imigrasjons]reglene sine mer restriktive. På den annen side kan vi si at de fleste av de som ønsket å emigrere allerede har gjort det, og det er ikke grunn til å tro at det er mange igjen i de aktuelle utflyttergruppene.*

Samtidig er det ikke urealistisk å forvente at Romania kan bli et sted mange flytter til, det er allerede ikke-neglisjerbare bevegelser i denne retningen.»

På bakgrunn av denne vurderingen var forventningen at populasjonen ville forbli stabil på omkring 23 millioner eller øke (Muresan, 1996). I årene etter at artikkelen ble skrevet har fertiliteten fortsatt å falle, kombinert med svært høy utvandring. Fra toppen i 1990 har befolkningen i følge Romanias statistikkbyrå sunket med minst 3 millioner, altså et fall på mellom 10 og 15 % (Romania Institue of Statistics, 2011). Ikke-offisielle kilder antyder at befolkningen har falt langt mer.

Avviket mellom forventet og faktisk utvikling i Norge, Danmark, Polen og Romania viser at forholdene som har ført til sterk befolkningsvekst i Norge kom overraskende på de fleste, inklusive landene folk flytter fra. Dette kan tyde på at dette er forhold som er svært vanskelig å predikere. Polen og Romania forventet ikke at store deler av befolkningen ville flytte ut, og mottakerlandene forutså ikke at store grupper ville flytte inn.

DEL 2: METODEUTVIKLING OG KVANTIFISERING AV USIKKERHET

Et problem med SSBs deterministiske framskrivingsscenarier er at de ikke eksplisitt gir informasjon om hvor stor usikkerhet som er knyttet til utviklingen. Mellomalternativet (MMMM) beskrives som «sannsynlig», mens ekstremene (HHMH og LLML) omtales som «mindre realistiske» (Brunborg, m. fl. (2012), side 34). Differansen mellom det høyeste og det laveste alternativet er imidlertid ikke knyttet til eksplisitt informasjon i form av konfidensintervall eller tilsvarende.

I artiklene Keilman, m. fl. (2001) og Keilman, m. fl. (2002) forsøker forfatterne å kvantifisere usikkerheten knyttet til SSB sine befolkningsframskrivinger basert på historiske data. Modellene er basert på at forfatterne definerte statistiske fordelinger for innvandring, utvandring, levealder og fertilitet fordelt på alder og kjønn basert på historisk variasjon og ekspertvurderinger. Med utgangspunkt i befolkningens observerte sammensetning i 1995 konstruerte de 5 000 utviklingsbaner for befolkningen basert på trekk fra de predefinerte fordelingene. Basert på spredningen i de 5 000 utviklingsbanene kunne de beregne konfidensintervall, og de konkluderte med at området mellom høy- og lavalternativene til SSB dekket noe mindre enn et 67 % konfidensintervall i deres modell. Dersom man tar utgangspunkt i analysen til Keilman, m. fl. (2001) er usikkerheten rundt de presenterte framskrivingene betydelig.

En vesentlig fordel ved stokastiske framskrivingsmodeller, som fremmet av Keilman m. fl., er at de gir eksplisitte estimater på usikkerhet. Et punktestimat med konfidensintervaller gjør det mer tydelig for brukere at dette er mål med usikkerhet, samtidig som konfidensintervallene gjør det teknisk mulig å bygge inn kvantifisert usikkerhet i beregninger basert på framskrivingene. Det er likevel noen grunnleggende utfordringer. Fordelingen i variablene i modellen lages slik som beskrevet i Keilman, m. fl. (2001) og Keilman, m. fl. (2002) bygger på hvordan de aktuelle variablene (levealder, innvandring, utvandring, fertilitet) har oppført seg tidligere, samt hvordan eksperter tror de vil utvikle seg framover. Vi vet at disse variablene har endret seg på overraskende måter før. Eksempelvis har det vært et betydelig fall i både dødelighet og fertilitet de siste par hundre år som ikke ville kunne predikeres basert på variasjon i disse variablene fra perioden før. Keilman, m. fl. (2001) illustrerer selv dette poenget ved at innvandringen allerede i 1999 oversteg 95 % konfidensintervallet i modellen, og innen 2010 nådde nesten det dobbelte nivået av øvre 95 % konfidensintervall i modellen. Modellen tok ikke høyde for den faktiske utviklingen av to grunner: (1) den faktiske veksten i innvandring oversteg selv de største toppene som ble observert i det historiske grunnlagsmaterialet, og (2) forfatterne valgte ikke å la konfidensintervallene for inn- og utvandring utvide seg ytterligere etter 5 år fordi «… Due to the rapid growth in the prediction intervals, it was decided to keep all predictions constant after five years […]». De mente med andre ord at modellen ville gi for brede konfidensintervaller dersom man tillot innvandring og utvandring å endre seg ytterligere etter fem år.

Videre kan konfidensintervall fra stokastiske modeller gi inntrykk av større sikkerhet omkring graden av usikkerhet enn det er grunnlag for. Brukere av slike konfidensintervall kan lures til å tro at det er tatt høyde for all usikkerhet knyttet til hvordan befolkningen kan utvikle seg, mens rapporterte konfidensintervall bare representerer usikkerhet knyttet til de variablene man er kjent med, og bare representerer estimert usikkerhet. Vi kommer tilbake til dette senere i artikkelen.

Dagens framskrivingsmetoder

Siden 2008 har SSB brukt økonometrisk modellering som utgangspunkt for sine framskrivinger av innvandring (Brunborg og Cappelen, 2010). Det innebærer at de bruker estimerte effekter av økonomiske forhold på inn- og

utvandring. Slike modeller har en stor styrke i forhold til tidligere metoder ved at de tar hensyn til forventninger om endringer i *årsakene* til endringer i innvandring. Dersom en økonometrisk analyse viser at et høyt inntekstnivå relativt til EU henger sammen med økt innvandring, kan en økonometrisk modell f.eks. predikere økt innvandring ved vedtak om økt bruk av oljepenger i fremtidige statsbudsjett.

Økonometrisk modellering er et fremskritt med klare fordeler sammenlignet med tidligere metoder. Den økonometriske modellering til SSB, Keilman, m. fl. (2001) og Keilman, m. fl. (2002), har imidlertid det til felles at de ikke kan ta hensyn til fundamental usikkerhet. Med fundamental usikkerhet mener vi usikkerhet som ligger utenfor rammene av de faktorene som er inkludert i modellen.

Demografisk utvikling påvirkes av svært mange faktorer, blant annet påvirker landets økonomi, internasjonal økonomi, nasjonalt og internasjonalt arbeidsmarked inn- og utvandring. Dette er fenomener som det er vanskelig å forutsi. SSB har gjort bevisste valg om ikke å inkludere en rekke faktorer i sine modeller, herunder endringer av politisk art som kan påvirke inn- og utvandring, selv om de erkjenner at denne typen endringer kan ha vesentlig betydning (Tønnessen, m. fl., 2012). SSB forsøker heller ikke å predikere eventuelle framtidige væpnede konflikter eller naturkatastrofer som kan påvirke inn- og utvandring. Mindre eksplisitt tar de eksempelvis heller ikke høyde for mulige pandemier, potensielle følger av fremvekst av antibiotikaresistens, eller framtidig teknologisk utvikling som kan ha banebrytende innvirkning på helse og levealder. Tatt i betraktning hvor vanskelig det er å forutse endringer i momenter som allerede er inkludert i modellen, som kjøpekraft og arbeidsledighet er disse avgrensningene ikke bare kloke, men trolig også helt nødvendige. For en nærmere drøfting av problemer med prediksjon innen disse og andre områder, se eksempelvis Tetlock (2005).

Selv om dette er kloke avgrensninger er det en nødvendig konsekvens at den reelle usikkerheten knyttet til framskrivingene er større enn det som fremgår av modellene. En rekke historiske hendelser som åpenbart har hatt stor innvirkning på fertilitet, levealder og bosetningsmønstre faller lett inn i kategorien av ting det er vanskelig å forutse, eksempelvis krig (første verdenskrig kom overraskende på de økonomiske markedene (Ferguson, 2006)), sykdom (svartedauden, kopper, spanskesyken), politikk (dannelsen av et europeisk arbeidsmarked, innlemmelse av nye stater i EU), generell teknologi (industriell revolusjon, moderne matproduksjon, moderne transportmidler), medisinsk teknologi (kondom og p-piller, vaksiner, bedøvelse, antibiotika, håndvask). Selv om enkelte begivenheter kan være mulig å forutsi med stor grad av sikkerhet på kort sikt (slik som Kroatias innlemmelse i EU), er det grunn til å tro at det også i fremtiden vil inntreffe overraskende hendelser som vil føre til store endringer i folkemengde.

Tatt i betraktning at flere av de største endringene i fertilitet, levealder og bosetningsmønster historisk har kommet av hendelser dagens modeller ikke ville predikert, er det god grunn til å tro at det samme vil være tilfelle i framtiden. Det er nok av kandidater tilgjengelig for situasjoner med en reell mulighet for å oppstå som kan ha til dels voldsom innvirkning på utviklingen av alle disse faktorene i Norge og internasjonalt: Det er en frykt for framtidige katastrofale pandemier og problemer med multiresistens (Li, m. fl., 2006), klimaendringer kan føre til store endringer i bosetningsmønster og økning i antall flykninger (Reuveny, 2007, Schmidhuber og Tubiello, 2007), samt endringer i helse, matsikkerhet og overlevelse (Lake, m. fl., 2009, McMichael, m. fl., 2006, Schmidhuber og Tubiello, 2007), økonomisk ustabilitet øker faren for væpnet konflikt i en rekke land. Den økonomiske situasjonen, og dermed nettoinnvandringen til Norge er sensitiv for endringer i oljeprisen. Et markert fall i oljeprisen kan i teorien reversere nettoinnvandringen. Økt oljepris kan føre til sterkere innvandring. Politisk er det vanskelig å si om arbeidsmarkedet i EU vil bestå i dagens form eller om det vil bli innført restriksjoner.

Alle de nevnte mulige hendelsene har potensiale for å endre Norges befolkning forholdsvis raskt, men hver enkelt av dem er lite sannsynlig over korte tidshorisonter. Eksempelvis er sjansen for en omfattende og dødelig pandemi innenfor en vilkårlig ettårsperiode liten, men den er større enn null. Denne typen hendelser faller inn i en kategori Taleb (2009) kaller «the fourth quadrant» – hendelser med ukjent lav sannsynlighet og voldsomme konsekvenser. Statistiske verktøy er av begrenset nytte til prediksjoner innen domener som er preget av slike forhold, hvilket trolig er tilfelle for innvandring, utvandring, og levealder. Sjansen for at én av de mange mulige overraskende hendelsene beskrevet tidligere vil finne sted stiger mot 100 % gitt tilstrekkelig lang tidshorisont, men er liten for hvert enkelt år. Konsekvensen er at framskrivinger ikke kan ta hensyn til denne typen usikkerhet, og ikke har mulighet for å predikere tidspunkter for framtidige hendelser av stor betydning.

Mye av usikkerheten knyttet til befolkningsframskrivinger er vanskelig og kanskje heller ikke ønskelig å fjerne fra estimatene som presenteres. Men siden usikkerheten er høyst reell, bør den ha konsekvenser for hvordan slike framskrivinger anvendes. Dette betyr ikke at SSB gjør en dårlig jobb med sine framskrivinger, men at slike framskrivinger ikke kan spå framtiden helt nøyaktig.

DEL 3: BRUK AV BEFOLKNINGSFRAMSKRIVINGER

Vi vil videre ta for oss et sett artikler og rapporter for å vise hvordan SSBs befolknigsframskrivinger blir brukt i praksis. Waaler (1999) ser på sykdomsframskrivinger for Norge frem mot 2030. Forfatteren tar utgangspunkt i dagens forekomst av ulike diagnoser og multipliserer dette med middelalternativet til SSB. Fløtten, m. fl. (2013) ser på hoftebrudd, og ekstrapolerer et forventet antall hoftebrudd i framtiden ved hjelp av dagens forekomst og SSBs befolkningsframskrivinger. De anvender i likhet med Waaler (1999) også middelalternativet (MMMM). Middelalternativet er også lagt til grunn i beregninger gjort i Nasjonal Transportplan (2012–2013) og regjeringens Perspektivmeldingen (2012–2013) i beregning av framtidige helseutgifter. Perspektivmeldingen viser til Melberg, m. fl. (2012), der forfatterne skiller mellom utgifter til døde og levende, og finner et noe lavere anslag enn tidligere estimater som ikke skiller mellom disse gruppene.

Felles for arbeidene nevnt over er at alle i liten eller ingen grad reflekter over usikkerheten knyttet befolkningsestimatet fra SSB, og at de utelukkende benytter seg av middelalternativet. Det er svært få eksempler å finne på rapporter som diskuterer implikasjonene av denne typen usikkerhet, og SSBs alternative framskrivinger er bortimot fraværende. En artikkel som gjør dette er imidlertid Keilman (2005), der han tar for seg langsiktige forhold knyttet til pensjonsreformen beregnet ved hjelp av sannsynlighetsestimat knyttet til SSBs framskrivinger.

På hvilken måte slike framskrivingsmodeller bør brukes avhenger naturligvis av formålet med bruken: En del teoretiske modeller kan ta i bruk slike framskrivinger for å illustrere langtidseffekter av bestemte alternative samfunnsforhold, og for slike illustrasjonsformål er konsekvensene av usikkerhet knyttet til framskrivingene begrenset. I andre tilfeller, eksempelvis planlegging av behov for infrastruktur, kan konsekvensene av manglende hensyn til usikkerhet være betydelige. Det er viktig at brukere av slike langsiktige modeller tar med i betraktning at usikkerheten er betydelig allerede etter ganske få år. Videre vil vi anbefale at man legger større vekt på analyser av konsekvenser av over- og underestimering. I en del situasjoner vil negative konsekvenser være større ved avvik i en retning. Gitt en relativt god økonomisk situasjon er det grunn til å tro at de negative følgene ved overestimering av framtidige behov for eksempelvis samferdselsinfrastruktur i vekstområder ville ha begrensede negative konsekvenser, mens konsekvensene ved underestimering vil kunne være betydelige. Andre forutsetninger kan gi motsatt konklusjon. Dersom framskrivingene skal brukes som grunnlag for beslutninger om framtidige kapasitetsbehov og liknende, bør analysen ha som formål å identifisere løsninger som gir mest mulig fleksibilitet i tilfelle modellene ikke skulle treffe med den faktiske utviklingen.

DEL 4: KONKLUSJON

Hvordan folkemengden vil utvikle seg i framtiden er ukjent. Høy grad av mobilitet over grenser kombinert med store økonomiske forskjeller mellom Norge og andre land i EU-området kan være en indikasjon på fortsatt høy innvandring. Imidlertid viser eldre framskrivinger oss at framtiden er vanskelig å forutsi. Eksempelvis kan det skje strukturelle endringer med implikasjoner for mobilitet over landegrenser, den økonomiske situasjonen kan endre seg raskt, og vi vet lite om hvilke land som vil oppleve politisk ustabilitet eller konflikter selv i relativt nær framtid. Det er imidlertid ikke innenfor rammene av denne artikkelen å diskutere nærmere hvordan folkemengden kommer til å utvikle seg i framtiden eller forbedre den eksisterende prediksjonen. Omfanget av observert avvik mellom forventet og faktisk befolkningsvekst er ikke egnet til å si noe om hvorvidt framskrivingsmetodene man bruker og har brukt til framskriving er dårlige, men illustrerer at framtiden, selv med det beste som er tilgjengelig av informasjon og kunnskap, er uforutsigbar.

På bakgrunn av gjennomgang av tidligere framskrivinger i Norge og andre land, vil vi anbefale at brukere av slike modeller legger mindre vekt på punktestimater fra mellomalternativet og større vekt på analyser av konsekvensene dersom framtidig utvikling skulle avvike vesentlig fra det som forventes.

REFERANSER

Brunborg, H. og Cappelen, A. (2010). Forecasting migration flows to and from Norway using an economic model. *Joint Eurostat/UNECE Work Session on Demographic Projections, 28-30 April*.

Brunborg, H., Texmon, I. og Tønnessen, M. (2012). Befolkningsframskrivinger 2012-2100: Modeller og forutsetninger. *Økonomiske analyser,* 4, 32-40.

Cappelen, Å., Ouren, J. og Skjerpen, T. (2011). Effects of immigration policies on immigration to Norway 1969-2010. Reports 2011/40. Statistics Norway.

Christiansen, T., Lauridsen, J. og Bech, M. (2012). Ageing populations: More care or just later care? *Nordic Policy Review* 2/2012, 23-53.

Ferguson, N. (2006). Political risk and the international bond market between the 1848 revolution and the outbreak of the First World War1. *The Economic History Review,* 59, 70-112.

Fløtten, T., Hermansen, Å., Strand, A. og Tronstad, K. (2013). Befolkningsendringer og de nordiske velferds-statene. NordMod.

Keil, T. J. og Andreescu, V. (1999). Fertility policy in Ceausescu's Romania. *Journal of family history,* 24, 478-492.

Keilman, N. (2005). The Impact of Demographic Uncertainty on Liabilities for Public Old Age Pensions in Norway. *Special Issue, New Zealand Population Review,* 31, 35-50.

Keilman, N., Pham, D. Q. og Hetland, A. (2002). Why population forecasts should be probabilistic–illustrated by the case of Norway. *Demographic Research,* 6, 409-454.

Keilman, N., Hetland, A. og Pham, D. Q. (2001). Norway's uncertain demographic future. Statistics Norway.

Lake, I., Gillespie, I., Bentham, G., Nichols, G., Lane, C., Adak, G. og Threlfall, E. (2009). A re-evaluation of the impact of temperature and climate change on foodborne illness. *Epidemiology and infection,* 137, 1538-1547.

Li, J., Nation, R. L., Turnidge, J. D., Milne, R. W., Coulthard, K., Rayner, C. R. og Paterson, D. L. (2006). Colistin: the re-emerging antibiotic for multidrug-resistant Gram-negative bacterial infections. *The Lancet infectious diseases,* 6, 589-601.

Lofthus, C. M., Osnes, E. K., Falch, J. A., Kaastad, T. S., kristiansen, I. S., Nordsletten, L., Stensvold, I. og Meyer, H. E. (2001). Epidemiology of hip fractures in Oslo, Norway. *Bone,* 29, 413-418.

McMichael, A. J., Woodruff, R. E. og Hales, S. (2006). Climate change and human health: present and future risks. *The Lancet,* 367, 859-869.

Melberg, H. O., Godager, G. og Gregersen, F. A. (2012). Fremskrivning av helsekostnadene og dødsrelaterte utgifter University of Oslo, Norwegian Ministry of Finance, http://www.regjeringen.no/pages/38220928/endoflife.pdf#!

Muresan, C. (1996). L'évolution démographique en Roumanie: Tendances passées (1948-1994) et perspectives d'avenir (1995-2030). *Population (French Edition)*, 813-844.

Nasjonal Transportplan (2012-2013). Stortingsmelding 26. *In:* D. K. Samferdselsdepartement (ed.).

Perspektivmeldingen (2012-2013). Stortingsmelding 12. Det Kongelige Finansdepartement.

Reuveny, R. (2007). Climate change-induced migration and violent conflict. *Political Geography,* 26, 656-673.

Romanian National Institute of Statistics (2011). Population and Housing Census - final results.

Schmidhuber, J. og Tubiello, F. N. (2007). Global food security under climate change. *Proceedings of the National Academy of Sciences,* 104, 19703-19708.

Statistisk Sentralbyrå (2014). Tabell: 01222: Folkemengd og kvartalsvise endringar (K). https://www.ssb.no/statistikkbanken/selectvarval/Define.asp?MainTable=Rd1222Kv&checked=true.

Szajnowska-Wysocka, A. (1998). Demographic Change of Population during the Transition Period in Poland/Les changements démographiques de la période transitionnelle en Pologne. *Espace, populations, sociétés,* 16, 361-369.

Taleb, N. N. (2009). Errors, robustness, and the fourth quadrant. *International Journal of Forecasting,* 25, 744-759.

Tetlock, P. E. (2005). Expert political judgment: How good is it? How can we know? : Princeton University Press.

Tønnessen, M., Brunborg, H., Cappelen, Å., Skjerpen, T. og Texmon, T. (2012). Befolkningsframskrivinger 2012-2100: Inn- og utvandring. *Økonomiske analyser,* 4, 2012.

Waaler, H. (1999). Scenario 2030: Sykdomsutvikling for eldre fram til 2030. *In:* A. Alvik (ed.). Norwegian Board of Health Supervision (Statens helsetilsyn).

TRONDHEIM KOMMUNE

Sentral, viktig og utfordrende lederstilling i Trondheim kommune

Vi søker etter en leder med solid høyere utdanning som ønsker å bli

Leder for økonomitjenesten

Økonomitjenesten er en intern serviceenhet som per i dag består av 20 ansatte, og som skal bidra til at kommunens tjenesteområder kan fokusere på sin kjernevirksomhet og yte gode tjenester til byens befolkning.

Utfyllende informasjon får du ved å gå til fullstendig utlysningstekst på:
www.trondheim.kommune.no/content/1117741993/Enhetsleder-Okonomitjenesten

Søknadsfrist søndag 25. mai 2014

www.trondheim.kommune.no

Fortelleren

Av Camilla Bakken Øvald

I film- og TV-bransjen er casting avgjørende. Få har lyktes like godt som Norges største bank. DNBs sjeføkonom Øystein Dørum er trygg og troverdig, og formidler økonomiske resonnementer på en måte som folk forstår.

– Min ambisjon er å formidle kunnskap som folk ikke har og som de har bruk for.

Øystein Dørum er en mann med klar tale. Hvis noen spør, så svarer jeg, sier Dørum, enten det er snakk om hans kunstneriske karriere, valg av politisk parti eller hvor han ser seg selv om ti år. Førstnevnte er ingen suksesshistorie i følge ham selv.

– Jeg var med i amatørteater i mange år. Det har bidratt til at jeg er trygg foran forsamlinger, men jeg var ingen stor suksess som skuespiller. I noen år turnerte vi med musikaler og show, og jeg hadde en solo-rap en gang, men det var mest koring på meg. Vi hadde det veldig morsomt, men var ikke i nærheten av gode nok til å gjøre en levevei ut av det.

Etter flere somre på scenen med Turnéteateret var Dørum sjef for Bærumrevyen, men det ble stadig mindre teater og show, og mer administrasjon.

– Det var papirarbeid på jobb og papirarbeid på fritiden, og til slutt var det nok. Men jeg har hatt stor nytte av sceneerfaringene. Jobben min er veldig ekstrovert. Jeg snakker med kunder, presse, kolleger og holder foredrag for store forsamlinger.

Interessen for musikk har fulgt ham hele livet. Ryktet om ham som utøvende musiker er i følge Dørum overdrevet, og begrenset til noen opptredener i kjellerbandet der også lillebroren hans spilte.

– Musikk er en veldig viktig del av livet mitt. Som musiker var jeg rett og slett ikke god nok, men jeg var med i studio som journalist for fanzinen Ragnarock da Norges første punksingel ble spilt inn. Bandet het Pink Dirt. Det var moro.

Broren Aslak Dørum er i dag kjent som bassisten i Dum Dum Boys. Øystein Dørum nøyer seg med å lytte. Og fortelle. Hvert år har han musikkquiz på DNBs julebord i Oslo og Bergen, et godt stykke unna kjellerpunken.

INGEN SUPERMANN

Bygningene som utgjør Oslos Barcode har få kontorvegger. Her har Norges største bank etablert Norges største hvitskjortelandskap. Midt i et enormt kontorlandskap med hundrevis av aksje- og valutameglere sitter Øystein Dørum. Men til tross for barndomsadresse Bærum, var det verken interesse for finans eller hvite skjorter som bragte ham hit.

– Jeg var aldri i tvil om å ta samfunnslinja på videregående. Ringstabekk ungdomsskole på midten av 70-tallet var full av engasjerte og radikale lærere, og jeg var veldig samfunnsinteressert. Planen var å studere statsvitenskap og ta u-landsstudier.

Hvorfor ble det samfunnsøkonomi?

– Samfunnsøkonomi, eller sosialøkonomi som det het den gangen, virket mer fristende da jeg leste studiekatalogen. Det var mer konkret, mer håndfast. Grunnfaget gikk bra, og dermed ble jeg værende. Jeg tror jeg tar ting nokså kjapt, og spesielt på grunnfaget var det ikke så vanskelig å gjøre det bra bare ved å kunne gjengi pensum, som en annen papegøye. Etter at jeg var ferdig med første avdeling etter tre år tok jeg et halvt års avbrekk og tok grunnfag i sosialantropologi.

Amatørteater og antropologi er ikke de vanligste punktene i en økonoms CV?

– Nei, men for meg var antropologi viktig og kanskje min første øyeåpner til hvor avgrenset samfunnsøkonomistudiet var, i hvert fall på min tid. Antropologien er ekstremt vidtfavnende og stiller mange spørsmål, men

er mindre opptatt av å ha svarene. Det var ganske annerledes etter å ha vært inne i økonomiboksen i noen år. På en og samme tid ga det perspektiver på økonomifagets svakheter, nemlig det ganske snevre universet, men også større forståelse for fagets styrke – behovet for modeller og en teoretisk økonomisk forståelse for å løse samfunnsøkonomiske problemstillinger.

Hva var den andre øyeåpneren?

– Den andre aha-opplevelsen var da jeg studerte ved LSE i London og for alvor oppdaget økonomisk historie. Jeg skulle egentlig ta en master i utviklingsøkonomi, men mange av fagene var overlappende med dem jeg hadde fra Blindern. Derfor ble det en master i statsvitenskap i stedet: Master in Science of the World Economy. Den ansvarlige for masteren, professor Susan Strange, fortalte oss at hun ga blanke i hva vi leste, så lenge vi leste mye økonomisk historie. Vi hadde noe økonomisk historie på Blindern, men det var i kategorien «nice to know», ikke «need to know». Jeg forstår ikke hvorfor det ble definert som lite viktig. Innsikt i økonomisk historie gjør oss bedre rustet til å forstå hva vi er oppe i nå. Historien gjentar seg aldri hundre prosent, men visse trekk gjentar seg. Vi burde lært mer om verden utenfor på Blindern.

Til tross for avbrekk og impulser fra andre fag var Dørum en pliktoppfyllende student, og han fullførte studiet på fem år. I løpet av studietiden hadde han sommerjobb i henholdsvis Finansdepartementet, Norges Bank og Statistisk sentralbyrå. Selv påstår han det var grunnfagskarakteren som skilte han ut fra andre søkerne, og understreker at han ikke er noen supermann.

– Jeg er vel en flink fyr, men skårer nok mest på å være pliktoppfyllende. Da jeg første gang slengte inn en søknad til Finansdepartementet hadde jeg ingen forventninger om å bli brukt faglig. Jeg var der første gang som 5-åring fordi faren min jobbet der, og hadde derfor et særlig nært forhold til akkurat den institusjonen. Etter studiene var jeg der i syv år. Det var en veldig fin tid, og jeg trivdes godt i skjæringspunktet mellom forvaltning og byråkrati. Jeg har aldri vært veldig fokusert på karriere, og var egentlig på vei inn i bistandsbransjen. Jeg søkte på et par stillinger som landøkonom i NORAD, men tapte alltid

for folk i systemet med lengre fartstid enn meg selv.

SPESIALIST I ALLMENNMEDISIN

Øystein Dørum holder 150 foredrag i året, og twitrer og uttaler seg til media nesten hver dag. Jobben hans er å fortelle om norsk og internasjonal økonomi på en måte som folk forstår. Det er ikke alltid like enkelt.

– Midt under finanskrisen var jeg gjest hos Grosvold, og fikk spørsmål om pengene våre er trygge i banken. Vi har jo innskuddsgarantien som favner alle innskudd opp til 2 millioner, men jeg visste samtidig at norske myndigheter ikke kunne eller ville gi noen absolutte garantier for innskudd ut over det. Men noen situasjoner gir ikke rom for å få frem alle nyanser. Derfor svarte jeg ja, folks penger er trygge. Det store flertall av det norske folk har ikke mer penger i banken enn at de er omfattet av innskuddsgarantien, så det var med tålelig rak rygg.

Sammen med seks andre økonomer i DNB Markets har Dørum ansvaret for å formidle nyheter og utvikling i norsk og internasjonal økonomi til ansatte, bedriftskunder og privatkunder – det norske folk.

– Jobben vår er å tilegne oss info, systematisere og gjengi. Jeg snakker med journalister og kunder i praksis hver dag, og en viktig del av jobben er formidling. Alle som er ansatt her må beherske kommunikasjonsbiten. Nittini prosent av dem vi møter, er ikke samfunnsøkonomer. Vi har også ansvaret for morgenmøter og morgenrapporter som går ut til mange tusen abonnenter, og lager løpende spesialrapporter om enkeltland og andre temaer på norsk og oftere og oftere på engelsk.

Hva sier du som man ikke kan finne på internett?

– Hehe, blant de blinde er de enøyde konge. Det er veldig mange elementer som andre kan bedre enn meg, og det er absolutt mulig å gå mye dypere enn jeg gjør. Men som oftest kan jeg det jeg prater om mye bedre enn de som hører på meg. Ambisjonen er at det jeg sier tilfører kunnskap som de ikke har og som de trenger. Man kan kanskje likestille meg med en spesialist i allmennmedisin.

Er jobben din en akademisk stilling, eller er du en næringslivsaktør?

– Jeg bruker det jeg har lært hver dag, og er nok nærmere faget enn mange andre som har studert samfunnsøkonomi. Først og fremst anvendt makro, og i noen grad anvendt mikro. Men formidling er avgjørende. Slik sett viderefører jeg tradisjonene fra en familie med mange lærere.

Begrenser det deg å være ansatt i en kommersiell bank?

– Jeg er *ikke* en talsmann for DNB, og vi er ansatt for å være uavhengige eksperter. Kundene betaler oss ikke for å få skjev, eller silt, informasjon. Men det er klart det er mer komplisert enn det. Banken betaler jo lønna vår. Jeg har som veiledning at det er to ting jeg aldri uttaler meg om: Enkeltselskaper og bank- og finansnæringen. Men med bankens logo i ryggen kan jeg uttale meg om det meste innenfor økonomisk utvikling ute og hjemme, så lenge det er objektivt og etterrettelig, og tuftet på faglig grunnlag

NORSK ØKONOMIS AKILLESHÆL

Hovedutfordringene for norsk økonomi er i følge Dørum en uspennende fortelling. Ikke fordi det er uviktig, men fordi hans betraktninger er et ekko av hva alle andre sier.

– Vi har hatt 10–15 veldig gode år for Norge. Særlig har bytteforholdet mellom Kina og Norge vært fordelaktig og gjort oss rikere. Jeg bruker å omtale det som en historie om Deng Xiaoping, som la om kursen for Kina, og Espen Askeladd, som opplevde at verden ville betale dobbelt opp for de varene man «alltid» hadde produsert og eksportert. Heldigvis har norsk nøysomhet og forsiktighet bidratt til at vi har spart.

Hva bør vi bruke sparepengene på?

– Vi tror oljeprisen er på vei ned, og vi kan ikke påregne at lønningene vil vokse like sterkt fremover. Det innebærer at vi må sakte, men sikkert må omstille oss tilbake til mer tradisjonelt næringsliv. Vi må styrke eksportorientert næringsliv, og her er lønnsnivået lavere enn i oljesektoren. Vi har gode forutsetninger fordi vi har fleksible og omstillingsdyktige arbeidstakere og en rik stat som kan smøre omstillinger om nødvendig.

Dørums bekymring er at kraftige fall i oljeprisen fører til et hopp i arbeidsledigheten. Han trekker frem indikasjoner på ubalanse i kinesisk økonomi som en av farene.

– Hvis Kina hadde vært en markedsøkonomi, ville vi spådd hard landing. Landet har en rekordhøy investeringsrate på nesten 50 prosent av BNP, og kan risikere å kollapse under sin egen vekt. Vi stoler på at det statsstyrte og statsdominerte Kina vil håndtere

dette, men det kan være en stor risiko å ta.

Mulig fall i oljeprisene er en av to store hodepiner i norsk økonomi. Den andre er ifølge Dørum den høye andelen som står utenfor arbeidsmarkedet.

– Fall i oljeprisen vil føre til økt arbeidsledighet, og en enda større andel utenfor arbeidsstyrken. I mange år har bedriftene kunnet betale lønninger som markedet setter og effektivisert for å matche lønnsnivået. Men det har samtidig ført til store utfordringer for all arbeidskraften som ikke matcher effektivitetskravene vi har. Tallene er stabile, men én av fem i arbeidsfør alder er ikke i jobb, til tross for at vi har sterk sysselsettingsvekst. Jeg er enig med Svein Gjedrem som i sin tid kalte dette for norsk økonomis akilleshæl.

Hva bør norske politikere gjøre?

– Jeg støtter langt på vei Knut Røeds ideer om sterkere insentiver i trygdeordningen. Vi må se på koblingen mellom rett og plikt. Rett til et velferdsnivå, men plikt til å møte opp på jobb og levere det man makter å levere. Mange uføre er sannsynligvis vel så mye økonomisk uføre, som de er medisinsk uføre. De har restarbeidsevne, men vi evner ikke å sysselsette dem. Når folk dyttes ut i uføretrygd fra de er 18–20 år gamle, blir de tunge å mobilisere tilbake til arbeidslivet. Dette er et av områdene i økonomien hvor vi ikke helt har lyktes.

INGEN ER APOLITISKE

I valgkampen i fjor ble han beskyldt for å advare mot borgerlig pengebruk, og han opplever innimellom at folk tar hans uttalelser til inntekt for eget politisk syn. Det synes han ikke er det minste rart.

– Det er ingen tvil om at mange av de store samfunnsspørsmålene handler om økonomi. Fordeling, tilgang til velferdstjenester – dette er både politiske og økonomiske spørsmål. Hvis man skal være sjeføkonom i en bank med hele spekteret av kunder så tror jeg man må ha en betydelig grad av samfunnsforståelse. En slik forståelse kan ofte springe ut av et politisk engasjement.

Hvert år er Dørum på Stortinget for å kommentere statsbudsjettet for TV2. Han innrømmer at den politiske betydningen av hans uttalelser alltid er i bakhodet.

– Måten å løse det på er å hele tiden tenke faglig. Fremleggelsen av et budsjett er et øyeblikkstyranni, og en kamp om opinionen de første timene. Det er jeg bevisst på. Vi er til de grader offer for måten regjeringen velger å presentere materialet sitt på, og muligheten til å avdekke reelle prioriteringer er liten. Derfor har jeg fokus på det bredere perspektivet, samfunnsøkonomiske vekstanslag, oljepengebruk og kanskje et par rariteter i budsjettet.

Er du aktiv politisk selv?

– Jeg er ikke aktiv, men definerer meg som grønn, og sosialliberal. Jeg satt i styret i Oslo Venstre noen år på 1990-tallet, og har beholdt medlemskapet. Hver gang jeg tar det opp til vurdering, blir jeg værende, men jeg har ingen forpliktelse til å være enig med Venstre i ett og alt. Hvis folk spør om hva jeg stemmer, så svarer jeg selvfølgelig. Ingen er apolitiske.

LITT KLOKERE

Amatørteater og antropologi er ikke det eneste som skiller Øystein Dørums CV fra mange andres. Siden 1995 har han hatt den samme arbeidsgiveren.

– Når ting glir, har jeg en veldig morsom jobb. Veldig uavhengig. Jeg er glad i å jobbe, men jobber likevel ikke så mye mer enn 40 timer i uka. Jeg er mer opptatt av å være med familien og venner, og begrenser reisevirksomhet og helgejobbing. Jeg har hatt utearbeidende kone i alle år, også da barna var små. Har du tre bleieunger så har du det. Vi ble effektive. Hun leverte om morgenen, og jeg henta og lagde middag.

Hvor er du om 10 år?

– Hvis jeg skal gjøre noe annet, må det vel bli nå, men jeg har faktisk ikke fått så mange jobbtilbud opp gjennom årene. Jeg er tett knyttet til DNB, og identifiseres nok også med DNB. Jeg har det veldig bra. Men det er klart, nå har jeg i femten år vært en meningsbærer og synser, og det er jo litt lite konkret. Etter meg ligger det en strøm av rapporter og foredrag, og det er det. Ambisjonen min er å gjøre folk litt klokere, og det håper jeg at jeg klarer.

De fleste som har sett eller hørt Øystein Dørum fortelle, vil være enig i at denne ambisjonen klarer han å holde. Og dersom ambisjonsnivået en gang skulle endre seg, burde han være en aktuell cast til mange type roller.

BOKANMELDELSE

Hvorfor feiler nasjoner?[1]

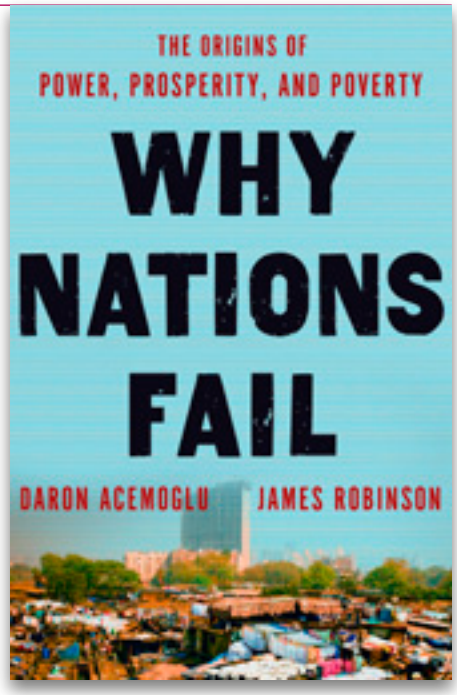

Av Gunnvald Grønvik

Daron Acemoglu og James A. Robinson (2012):

Why Nations Fail. The Origins of Power, Prosperity and Poverty. Profile Books, Paperback 2013.

Det store og viktige spørsmålet om hvorfor nasjoner feiler stilles i denne boka som ligger i grenselandet mellom statsvitenskap og økonomi. Forfatterne bruker et bredt historisk perspektiv til å drøfte hvorfor noen land får til varig vekst, mens andre land blir liggende etter. Det drøftes også hva som skal til for at et land kan bryte en negativ spiral og få til en positiv vekstspiral.

Boka starter med å sammenlikne situasjonen i de to delene av byen Nogales. Den ene delen ligger i delstaten Sonora, Mexico, mens den andre ligger i Arizona, USA. Byene er svært forskjellige på en rekke områder (arbeidsløshet og gjennomsnittsinntekt, kriminalitet, etc.) til tross for at naturgitte forhold og kunnskapene til dem som bosatte seg da byen ble etablert, var så godt som identiske.

Svaret på ulikheten finner forfatterne gjennom ei reise i historia der viktige økonomiske hendelser forklares og fortolkes. Systemet i USA omtales som åpent og inkluderende politisk og økonomisk, mens det i Mexico ikke var demokrati og et ekstraherende økonomisk system. Når systemene faktisk var så forskjellige, trekkes linjer tilbake til kongehusenes makt og følgene av dette ved oppdaginga og utplyndringa av rikdommene i Amerika.

Det var store endringer i enkelte samfunn i Europa i tida omkring oppdaginga av Amerika. Den industrielle revolusjonen kom og fikk fotfeste i Storbritannia fordi de økonomiske og politiske institusjonene der var inkluderende og ga insentiver til privat satsing på investering og innovasjon. Et viktig element i dette er at det er rettssikkerhet og likhet for loven. Særlig viktig er sikker eiendomsrett til fast eiendom.

Det spanske kongehuset var svært mektig og kunne finansiere ekspedisjoner til Amerika på 1490-tallet. Oppdagerne hadde forplikta seg til å overlate funn til kongehuset, og rikdommene fra Amerika (gull og sølv) ble overført til Europa. De opprinnelige innbyggerne i Amerika ble gjort til slaver, og modellen var utplyndring (*extraction*) av verdiene i det nye landet. Det spanske kongehuset trengte ikke gå til Cortes for å skrive ut skatter, mens det engelske på samme tid måtte skrive ut økte skatter. I bytte for det krevde parlamentet økte friheter for borgere og reduksjon i kongehusets privilegier. Da britene kom til Amerika noe seinere, var det det nye handelsborgerskapet som finansierte sjøfarten. Britene tok land lenger nord, og dette var på denne tida de mindre rike delene av den «nye» verdensdelen. Her fungerte ikke utplyndringsmodellen, og ei utvikling med immigranter som produserte verdier (også ved hjelp av importerte slaver) ble resultatet. Dette styrket igjen de nye klassene av handelsmenn, redere og entreprenører som ikke tilhørte adelen. Etter hvert fikk også entreprenører patenter på

[1] *Takk til stud.oecon. Oddbjørn M. Grønvik som gjorde meg oppmerksom på denne boka. Takk til han, tidsskriftets redaksjon, professor Øystein Sørensen og Anne Marie Müller for faktiske og språklige forslag til forbedringer i denne bokomtalen.*

oppfinnelser i Storbritannia og i samvirke med det nyrike handelsborgerskapet skapte det den industrielle revolusjonen. Forskjellene i bygging av statsinstitusjoner og valg av koloniseringsmodell var et resultat av kongehusenes og borgerskapets relative styrke. På et historisk «kritisk tidspunkt» måtte altså kongehuset gi nye muligheter til de nye klassene. Det samme var ikke tilfelle i Spania der kongehus og adel beholdt sine privilegier.

Et tidligere «kritisk tidspunkt» var etter svartedauen. I Øst-Europa klarte fyrster og adel å reetablere og forsterke livegenskapet, mens knappheten på arbeidskraft førte til svekking eller opphør av livegenskap i Vest-Europa. Internt i Vest-Europa var det store forskjeller fram til den franske revolusjonen som erstattet etter hvert en modell for utplyndring av folket med en inkluderende økonomisk modell. Det ga insentiver til privat initiativ. Napoleon eksporterte viktige deler av resultatet fra den franske revolusjonen til store deler av Europa. Det ga spiren til vekst i Vest-Europa. I Russland og andre områder i Europa der Napoleon aldri var hersker, besto livegenskapet og den gamle økonomiske og politiske orden. Dette forsterket ei svært ulik utvikling i Øst- og Vest-Europa de neste hundreårene.

Det var ikke noe prinsipielt ønske om en inkluderende samfunnsmodell som ledet fram til britenes koloniseringsmodell i Amerika. Da sjansen bød seg i Asia og Afrika, valgte britiske interesser en ekstraherende utviklingsmodell. Frigjøringa fra koloniveldet var et kritisk tidspunkt som kunne ha blitt brukt til å endre samfunnsmodell. Det argumenteres for at det politiske og økonomiske systemet stort sett ble videreført da koloniene ble politisk uavhengige. De fremmede makthaverne ble erstattet av nye politiske og økonomiske eliter som etablerte seg og tok beslag i fellesskapenes verdier. Det bidrar både til å forklare forskjellene mellom de to bydelene av Nogales, men også til å forklare hvorfor utviklingen ikke tar av i en rekke tidligere kolonier, ikke minst i Afrika.

Det gir ikke mening å prøve å referere innholdet i ei bok på 450 sider i ei bokmelding. De korte glimtene over illustrerer hovedkonklusjonen i boka: Land som har inkluderende økonomiske systemer som gir insentiver til egeninnsats og innovasjon og er politiske demokratier som respekterer mindretallets retter, vil ha vedvarende vekst. Dessuten vil slike systemer og institusjoner styrkes i sjølforsterkende prosesser. Vedvarende vekst forutsetter at systemene både åpner for innovasjon etter konkurser. Gjennom kreativ destruksjon av avleggse produksjonsprosesser åpnes det for konstruktive nyvinninger. Sovjetunionen sitt planleggingssystem ga planlagt og kraftig vekst fram til om lag 1970-tallet gjennom å flytte ressurser fra jordbruk til industri og ved bruk av internasjonalt kjente produksjonsprosesser. Da disse mulighetene var brukt opp, hevder forfatterne at videre vekst forutsatte innovasjon samtidig som virksomhet som ikke svarer seg blir lagt ned, dvs. kreativ destruksjon. Det sovjetiske planleggingsystemet kunne ikke levere dette, og resultatet ble økonomisk stagnasjon fram til hele systemet brøyt sammen. Forfatterne mener at en liknende utvikling kan komme i Kina om noen år om ikke de økonomiske og politiske systemene reformeres.

Boka drøfter også en rekke eksempler på at land kan bryte ut av en modell og gå over i en annen. Et land i Afrika som gikk over fra et ekstraherende til et inkluderende økonomisk system ved overgangen til uavhengighet, er Botswana. Ved frigjøringa midt på sekstitallet var landet det fattigste i Afrika sør for Sahara, mens det nå er det femte rikeste i dette området. Landet har også en forholdsvis jevn inntektsfordeling. Grunnen til dette er ifølge boka ikke primært utnyttinga av diamantforekomstene kort etter uavhengigheten, men at en inkluderende politisk modell ble beholdt da høvdingene for landets tre stammer forhandlet fram en indre uavhengighet i 1897 (landet var protektorat, ikke koloni). Ved etablering av republikken ble denne modellen videreført og reformulert slik at også det økonomiske systemet ble åpent og inkluderende. Diamantfunnet ble hemmeligholdt fram til uavhengigheten. Ved uavhengigheten ble det gjort til eiendommen til folket og ikke til en ekstraherende elite, slik tilfellet har vært i andre afrikanske land med mineralrikdommer. Dette har gitt grunnlag for en dramatisk annen økonomisk utvikling i Botswana enn i nabolandene. På «kritiske tidspunkt» hadde altså landet ledere som gjorde «riktige» valg.

Boka er forskning på høgt nivå, og forfatterne som er professorer på henholdsvis MIT og Harvard, drøfter også en rekke andre vanlige forklaringer på ulik utvikling landene imellom – geografiske forhold, klimatiske forhold, religion – og disse avvises i tur og orden. Blant de avviste teoriene er Jared Diamond (1997) sin teori der han peker på geografiske forhold, spesielt at jordbruksteknologi lett kan overføres i øst–vest-retning, men bare i begrenset grad i nord–sør-retning. Diamond argumenterer for at rikere jordbrukskulturer ga grunnlag for spesialisering og dermed videre vekst. Jeg oppfatter perspektivet for denne teorien til å være 1000 år, mens teorien i «Why Nations Fail» forklarer endringer over 50 eller 100 år. Jeg syns derfor Acemoglu og Robinson er for

avvisende til teorien til Diamond. Det drøftes heller ikke hvilke virkninger de store endringene i eiendomsbesittelse som fulgte med reformasjonen (kongehusene tok over kirkegodset), kan ha medført umiddelbart og etter noe tid. Kanskje en reformulering av hypotesen om forklaring gjennom religion (protestantisme versus katolisisme) der en også innarbeider forhold omkring eiendomsrett, kan «redde» religionshypotesen. Et kart i boka som skal illustrere livegenskapets utbredelse i Europa i 1800, er ikke så klargjørende som det kunne ha vært fordi det tegner Tyskland som et land (med livegenskap). Det var det ikke i Kongedømmet Sachsen. Hva status var i andre tyske fyrstedømmer kjenner ikke jeg til.

Alt i alt er dette ei svært stimulerende bok, og det er ikke vanskelig å liste opp forhold som det ville være av interesse å belyse med begrepsapparatet som brukes i boka.

- Forhold i de nordiske land er ikke nevnt i boka, men i hvert fall i Norge og Island har eiendomsrett vært sikra gjennom tinglysing i om lag 1000 år, og også andre rettslige spørsmål ble avgjort i ting av frie menn. Hvordan passer dette systemet inn i modellen, hadde vi kanskje inkluderende økonomiske, men ikke politiske systemer tidlig? Kan dette forklare vikingenes sterke stilling?
- I den nåværende krisa i Europa kan en spørre om hvordan demokratiet i Hellas skal karakteriseres. Utdeling av stillinger i det offentlige til egne sympatisører er i tråd med en ekstraherende modell der en politisk elite tilraner seg fellesskapets verdier. Hvor står landene i Sør-Europa i forhold til modellen, og kan modellen bidra til å forklare den primært sør-europeiske euro-krisa?
- Det påpekes i boka at den politiske modellen i USAs sørstater ikke ble inkluderende før borgerrettsbevegelsen vant fram på seksti-tallet. Hva er det som skjer i USA i våre dager? Kan modellen gi innsikt i hvorfor middelklassen relativt har vært uten økonomisk framgang i USA de siste tiåra?

Boka er basert på årelang og internasjonal forskning. Det er bare svake spor av norsk forskning gjennom referanser til Benedictow (2004) og til Lipset og Rokkan (1967). I lista over forskere som takkes, finnes også Karl Ove Moene og Ragnar Torvik.

Denne boka bør ikke minst studeres av dem som driver med utviklingsøkonomi både teoretisk og i praksis. Den gir stort grunnlag for refleksjon over hva en faktisk driver med og hva en bør drive med.

EN EGENREFLEKSJON

Jeg har siden høsten 2011 vært ansatt som rådgiver for ledelsen i Bank of Zambia. Det er et moderniseringsprosjekt i regi av IMF, men finansiert gjennom norske bistandsmidler. En viktig utfordring i mitt arbeid går rett inn til hovedspørsmålet i boka.

Et stort problem her i Zambia er høge lånerenter fra bankene. Realrenta på utlån har holdt seg på omkring 8–10 prosent etter at en fikk kontroll med den ekstreme inflasjonen, og inflasjonen er nå på omkring 7 prosent per år. Samtidig er realrentene på innskudd fra vanlige kunder klart negative. I tillegg er det ofte betydelige gebyrer på kontohold i bankene. Det er dermed ikke rart at bare en liten del av befolkningen har en bankforbindelse.

Sentralbanken driver pengepolitikk og har også ansvar for banktilsynet. Den møter stadige krav om å få ned utlånsrentene gjennom pengepolitikken eller ved tiltak i tilsynet. Lavere lånerenter ville utvilsomt være gunstig for økonomisk utvikling av landet.

De høge lånerentene forklares etter min mening av kostnadene ved å etablere og håndheve pant. Disse kostnadene ved å gi lån kan verken pengepolitikk eller tilsyn endre. For eiere tar det lang tid å få et hjemmelsdokument for fast eiendom, og det tar enda lengre tid for bankene å tiltre pant om det skulle bli behov for det. Eiendomsregistrene er heller ikke sikre, dvs. det forekommer tilfeller der flere kan legge fram tilsynelatende gyldige hjemmelsdokumenter for samme eiendom. I retten er det heller ikke opplagt hva det blir lagt vekt på ved løsning av slike konflikter.

Etter å ha lest boka ser jeg nå at den uklare eiendomsretten i svært mange afrikanske land kan være hensiktsmessig for en politisk elite som kan tildele sine tilhengere fordeler. Et spørsmål blir da om bistand som faktisk må gis i forståelse med de som tjener på den ekstraherende modellen kan etablere politiske og økonomiske systemer som etablerer den gode sirkelen med vedvarende vekst og utdjuping av demokratiet. Det vil jo ikke være til fordel for dem som tjener på den ekstraherende modellen – styrende folkevalgte og lokale høvdinger med lovfastsatte privilegier. Vil derfor disse gruppene faktisk bistå med å få i stand ei utvikling mot et åpent og inkluderende politisk og økonomisk system?

Mitt oppdrag er å bidra til å utvikle sentralbanken slik at det finansielle systemet i landet har solide banker som konkurrerer, og til at sentralbanken fører en pengepolitikk basert på åpne kriterier og økonomisk analyse. Det må sies å være helt i tråd

med bokas anbefaling om å bidra til å skape åpne og inkluderende økonomiske systemer. Om prosjektet jeg deltar i faktisk klarer å utvikle sentralbanken på denne måten, og om dette så er tilstrekkelig i forhold til hele samfunnets økonomiske og politiske modell, er en annen skål.

SLUTTORD

Boka er ikke bare stimulerende, men også aktuell:

Temaet for årets konferanse for de rike og mektige i Davos var «Achieving inclusive growth». Det gir denne boka sitt svar på, og det er vel at vekst bare kan vare ved i land som også har en inkluderende økonomisk og politisk samfunnsmodell.

I Ukraina er det for tida et «kritisk tidspunkt», og det er et åpent spørsmål om landet erstatter en Russlandsvennlig ekstraherende elite med den mer vestvendte eliten som ble etablert ved oppløsningen av Sovjetunionen (Julia Timosjenko m.fl.) eller om landet vil etablere et fullverdig demokrati og en inkluderende politisk og økonomisk modell.

REFERANSER:

Acemoglu, Daron and James A. Robinson (2012): *Why Nations Fail. The Origins of Power, Prosperity and Poverty.* Profile Books, Paperback 2013.

Benedictow, Ole J. (2004): *The Black Death 1346–1353. The Complete History.* Rochester, NY: Boydell Press

Diamond, Jared (1997): *Guns, Germs and Steel*. New York: W.W. Norton & Co.

Lipset, Seymor Martin and Stein Rokkan, eds. (1967): *Party System and Voter Alignments.* New York: Free Press.

SAMFUNNSØKONOMENE

Det inviteres til studentbidrag i Samfunnsøkonomenes tidsskrift

Dere får nå muligheten til å få deres artikkel på trykk i Samfunnsøkonomenes tidsskrift. Dette tidsskriftet blir sendt til alle medlemmer av Samfunnsøkonomene, i tillegg til flere av landets utdanningsinstitusjoner og relevante arbeidsplasser. Det er dermed en svært god mulighet til å få publisert en fagrelevant artikkel, eller få oppmerksomhet rundt en eventuell masteroppgave.

Spalten er åpen for mange ulike temaer. Har du tanker om hybelpriser? Hvordan få studielånet til å strekke lengst mulig? Eller er deler av masteroppgaven din så bra at den bare må publiseres?

Vennligst se retningslinjene på bakerste side i tidsskriftet, eller på våre hjemmesider: http://samfunnsokonomene.no/tidsskrifter/veiledning-for-bidragsytere/

Med vennlig hilsen
Andreas Oftedal og Mari Emilie Beck
Studentredaktører

Veiledning for bidragsytere

1. Bidrag til Samfunnsøkonomen deles inn i fem kategorier:
   a. *Artikkel*
      Vitenskapelig anlagte artikler av teoretisk og/eller empirisk karakter som studerer problemstillinger innenfor det samfunnsøkonomiske fagområdet. Kategorien åpner også for litteraturoversikter fra et bestemt fagfelt. Artikkel-formatet har tidsskriftets høyeste krav til originalitet, er omfattet av fagfellevurdering og utløser publiseringspoeng for nivå-1 tidsskrift i det norske systemet for vitenskapelig publisering. Omfang: Maks 7000 ord (ca 20 sider). Indikativ behandlingstid: 4 måneder.
   b. *Aktuell analyse*
      Anvendte analyser av problemstillinger med høy aktualitet for norsk økonomi og samfunnsliv rettet mot en bred krets av lesere med arbeid eller interesse innenfor samfunnsøkonomi. Lavere krav til originalitet og teknisk nivå enn for Artikkel-formatet. Aktuelle analyser er underlagt fagfellevurdering, og utløser publiseringspoeng for nivå-1 tidsskrift i det norske systemet for vitenskapelig publisering. Omfang: Maks 7000 ord (ca 20 sider). Indikativ behandlingstid: 2 måneder.
   c. *Aktuell kommentar*
      Innlegg om aktuelle problemstillinger og utviklingstrekk i norsk økonomi og samfunnsliv som forutsetter innsiktsfull anvendelse av samfunnsøkonomiske sammenhenger, begreper og tankesett. Forenklet vurdering i redaktør-kollegiet som ikke utløser publiseringspoeng. Omfang: Maksimalt 5000 ord (ca 12 sider). Indikativ behandlingstid: 1 måned.
   d. *Debattinnlegg*
      Tilsvar og kommentarer som forutsetter innsiktsfull anvendelse av samfunnsøkonomiske tankesett. Debattinnlegg vurderes av redaktør-kollegiet, og utløser ikke publiseringspoeng. Omfang: Maksimalt 3000 ord (ca 7 sider). Indikativ behandlingstid: 1 måned.
   e. *Studentspalte*
      Her kan studenter presentere fagrelevant arbeid. Forenklet vurdering i redaktør-kollegiet. Omfang: Maksimalt 2000 ord (ca 5 sider). Indikativ behandlingstid: 1 måned.
   f. *Bokanmeldelser*
      Anmeldelser av lærebøker og andre fagbøker som har (bred) relevans for lesere av Samfunnsøkonomen. Omfang: Maksimalt 2000 ord (ca 5 sider). Indikativ behandlingstid: 1 måned.

2. Prosedyrer og krav for innsending
   a. Manuskript sendes i elektronisk format til tidsskrift@samfunnsokonomene.no. Studentbidrag sendes til våre studentredaktører ved uio@samfunnsokonomene.no.
   b. Artikler, aktuelle analyser og aktuelle kommentarer skal ha en ingress på maksimalt 100 ord. Ingressen skal oppsummere artikkelens problemstilling og hovedresultat.
   c. Unngå store, detaljerte tabeller. Alle figurer og tabeller skal ha figurnummer og tittel, som utgangspunkt for referanser i teksten (unngå «tabellen ovenfor», «tabellen på neste side» o.l.)
   d. Omfanget av fotnoter bør minimeres. Det skal benyttes fotnoter, og ikke sluttnoter.
   e. Figurer og tabeller må legges ved i originalformat.
   f. Referansene skal følge Harvard Style of Referencing. Referansene i teksten skal være som følger ved henholdsvis en, to og flere forfattere: «...Meland (2010), Bårdsen og Nymoen (2011), Finstad m. fl. (2002)...». Referanser i parentes skrives som følger: «... (Finstad m. fl. 2002; Meland, 2010)...».
   g. Referanselisten skal ha overskriften REFERANSER og ha følgende format:
      Melberg, H. O. (2010). Animal spirit: Fargerik tomhet? *Samfunnsøkonomen* 64 (2), 4-10.
      Bårdsen, G. og R. Nymoen (2011). *Innføring i økonometri*. Fakbokforlaget, Bergen.
      Finstad, A., G. Haakonsen og K. Rypdal (2002). Utslipp til luft av dioksiner i Norge – Dokumentasjon av metode og resultater. Rapporter 2002/7, Statistisk sentralbyrå.
   h. Alle bidrag til Samfunnsøkonomen skal være ferdig korrekturlest.
   i. Forfattere av artikler, aktuelle analyser og aktuelle kommentarer må sende inn et høyoppløselig elektronisk portrett-fotografi. Forfatterne presenteres med hovedtilknytning (affiliation). Andre tilknytninger (og eventuelle kontakt-detaljer) oppgis eventuelt i fotnote på side 1.

KLIMANØYTRAL DISTRIBUSJON B

NORGE P. P.

posten

Returadresse:
Samfunnsøkonomenes Forening,
Kristian Augusts gate 9,
0164 Oslo